

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка

Факультет педагогіки і психології
Кафедра педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти

Кваліфікаційна робота

**МЕТОДИКА РОБОТИ НАД ФРАЗЕОЛОГІЗМАМИ ЯК
ЗАСОБОМ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ
УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

Спеціальність 013 Початкова освіта

Освітня програма «Початкова освіта»

Здобувача вищої освіти
освітнього рівня «магістр»
факультету педагогіки і психології
Сегін Віталіни Андріївни

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філологічних дисциплін
початкової та дошкільної освіти
Лушпинська Лілія Павлівна

РЕЦЕНЗЕНТ:
В.о. директора Залужанського ліцею
Збаразької міської ради
Ничка Павло Михайлович

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	7
1.1 . Суть фразеологізмів і їх значення для мовленнєвого розвитку учнів початкової школи	7
1.2. Формування культури мовлення учнів початкової школи	20
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ФРАЗЕОЛОГІЗМАМИ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	25
2.1. Практичне використання фразеологізмів як засобу формування культури спілкування учнів	25
2.2. Аналіз ефективності запропонованої методики використання фразеологізмів	36
ВИСНОВКИ	45
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47
ДОДАТКИ	53

АНОТАЦІЯ

Сегін В. А. Методика роботи над фразеологізмами як засобом формування культури спілкування учнів початкових класів: кваліфікаційна робота. Тернопіль: ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2025. 64 с.

У дослідженні проаналізовано теоретичні засади фразеології, з'ясовано значення сталих виразів у системі роботи над словом та їхній вплив на мовленнєвий розвиток молодших школярів. Особливу увагу приділено проблемі недостатньої методичної забезпеченості та фрагментарності роботи з фразеологізмами у сучасній початковій школі. На основі аналізу психолого-педагогічної та науково-методичної літератури обґрунтовано необхідність впровадження інноваційних технологій навчання, зокрема інтерактивних, ігрових, мультимедійних та інформаційно-комунікаційних засобів.

Окрім того, розроблено методичні рекомендації, вправи і завдання для ефективного засвоєння фразеологізмів у початкових класах.

Ключові слова: фразеологізми, культура спілкування, молодші школярі, мовленнєвий розвиток, комунікативна компетентність.

SUMMARY

Segin V. A. Methods of working with phraseological units as a means of forming communication skills in primary school pupils: qualification work. Ternopil: Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, 2025. 64 p.

The study analyzes the theoretical foundations of phraseology, clarifies the meaning of fixed expressions in the system of word work and their influence on the speech development of younger schoolchildren. Particular attention is paid to the problem of insufficient methodological support and fragmentation of work with phraseological units in modern primary schools. Based on an analysis of psychological, pedagogical, and scientific and methodological literature, the study substantiates the need to introduce innovative teaching technologies, in particular interactive, game-based, multimedia, and information and communication tools.

In addition, methodological recommendations, exercises, and tasks for the effective acquisition of phraseology in primary school have been developed.

Keywords: idioms, communication culture, younger schoolchildren, speech development, communicative competence.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Державний стандарт початкової освіти орієнтує вчителя на формування в учнів комунікативних умінь у процесі засвоєння мовних знань. Українська мова і літературне читання як навчальна дисципліна має особливе значення, адже виступає не лише предметом вивчення, а й потужним засобом виховання, розвитку особистості та формування її духовної культури.

У цьому контексті надзвичайно важливим є формування культури спілкування молодших школярів на основі фразеологічного багатства української мови.

Фразеологізми – це стійкі словосполучення, у яких відображається народна мудрість, моральні цінності, традиції, а також особливості національного світосприйняття. Вони є невід’ємною складовою комунікативної компетентності, адже допомагають точніше, емоційніше та виразніше передавати думки.

Сучасна освіта потребує оновлення підходів до викладання української мови як у школах, так і в закладах вищої освіти. Оволодіння мовою на комунікативних засадах стає ключовою умовою реалізації лінгвістичних інновацій. Уміння спілкуватися, використовуючи лексичне, фразеологічне й граматичне багатство української мови, забезпечує формування комунікативної компетенції майбутнього фахівця.

Фразеологічні одиниці відіграють важливу роль у розвитку мовленнєвих умінь і навичок, сприяють формуванню високої мовної культури, розвивають образне мислення, емоційність і творчість учнів. Українська фразеологія – це не лише окраса мови, але й потужний стилістичний засіб точного, влучного та емоційного висловлення думок.

Крім того, стійкі сполучення слів є важливою складовою етнокультурної спадщини українського народу. У них відображено історичний досвід, світогляд, моральні принципи, традиції та звичаї українців.

Через фразеологічне багатство простежуються зв'язки української мови з іншими мовами світу, що свідчить про її відкритість і культурну взаємодію.

В умовах сучасної початкової школи актуальним стає не лише формування загальних мовленнєвих навичок, а й виховання мовної особистості – учня, здатного усвідомлено, логічно й емоційно висловлювати власні думки. Одним із найефективніших засобів реалізації цього завдання є фразеологізми, які поєднують у собі мовну, культурну й емоційну цінність, формуючи в учнів любов до рідного слова та повагу до національної культури.

Попри значний потенціал фразеології у формуванні мовленнєвої та комунікативної компетентності, її вивчення в початковій школі часто має фрагментарний або формальний характер. У деяких випадках робота з ідіомами взагалі відсутня в реальному навчальному процесі. Серед основних причин цього – нестача сучасного методичного забезпечення, недостатня підготовка педагогів до роботи з фразеологічним матеріалом, а також переорієнтація навчальних програм на граматичні та орфографічні аспекти мови.

Саме тому виникає необхідність у переосмисленні підходів до вивчення фразеологізмів у початковій школі. Сучасна педагогіка вимагає впровадження інноваційних технологій навчання – інтерактивних методів, мультимедійних засобів, ігрових технологій, візуалізації та використання інформаційно-комунікаційних технологій, які здатні зробити процес вивчення фразеології більш ефективним, цікавим і результативним для учнів.

Проблема вивчення стійких сполучень слів у початковій школі є предметом активного наукового пошуку сучасних педагогів і лінгводидактів.

Науковці підкреслюють, що робота з фразеологізмами розвиває здатність висловлювати думки точно, емоційно та культурно доцільно.

Дослідження В. І. Капустянського та О. П. Глазової поглиблюють теоретичні засади фразеології, визначаючи її семантичні та стилістичні функції, а також методичні прийоми застосування сталих виразів у мовленні.

Окрему увагу сучасні дослідники (Балабанова І., Греб М., Жуйкова М., Іщук Н., Зубенко О.) приділяють інноваційним технологіям навчання фразеології. Вони доводять ефективність використання інтерактивних методів, ігрових технологій, мультимедійних матеріалів та цифрових ресурсів, які створюють мотиваційне середовище для активного засвоєння сталих виразів. Такі підходи забезпечують не лише пізнавальний інтерес, а й практичне застосування фразеологізмів у повсякденному мовленні школярів.

Мета дослідження: обґрунтувати теоретичні засади та розробити методичні підходи до формування культури спілкування молодших школярів засобами фразеологізмів української мови.

Об'єкт дослідження: процес формування культури мовного спілкування молодших школярів за допомогою фразеологізмів.

Предмет дослідження: методичне забезпечення названого вище процесу.

Завдання дослідження:

- з'ясувати суть фразеологізмів і дослідити їх значення у мовленнєвому розвитку молодших школярів;
- охарактеризувати особливості формування культури мовлення учнів початкової школи;
- проаналізувати рівень сформованості культури мовлення учнів початкових класів;
- запропонувати методику використання фразеологізмів як засобу формування культури спілкування учнів.

Гіпотеза дослідження: цілеспрямована та методично-обґрунтована робота з фразеологічним матеріалом сприятиме підвищенню рівня культури мовлення учнів і формуванню їхньої комунікативної компетентності.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення психолого-педагогічної та лінгвістичної літератури;

- емпіричні: спостереження за мовленнєвою діяльністю учнів, аналіз результатів навчальної діяльності;
- експериментальні: констатувальний, формувальний і контрольний експерименти;
- статистичні: кількісна та якісна обробка результатів дослідження.

Теоретичне значення дослідження полягає в науковому обґрунтуванні ролі фразеологічного матеріалу як важливого засобу формування культури мовлення та розвитку комунікативної компетентності молодших школярів; уточненні понятійно-термінологічного апарату й визначенні педагогічних умов ефективної роботи над фразеологізмами.

Практичне значення дослідження: розроблено методичні рекомендації, вправи та завдання для роботи з фразеологізмами у початковій школі, які можуть бути використані вчителями української мови та студентами педагогічних закладів у процесі професійної підготовки.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 64 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

1.1. Суть фразеологізмів і їх значення для мовленнєвого розвитку учнів початкової школи

Фразеологічні одиниці є справжньою квінтесенцією національної своєрідності мови, адже вони акумулюють у собі емоційну насагу, експресію та культурний досвід народу.

Їхня унікальність полягає в тому, що фразеологізми не підпорядковуються чітким граматичним правилам – їх можна лише засвоювати і свідомо використовувати у мовленні. Опрацювання цих словосполучень розширює світогляд учнів, виховує повагу до народу, збагачує словниковий запас. Без глибокого знання фразеології неможливо вважати людину справжнім знавцем мови.

Термін «фразеологізм» має давньогрецьке походження й утворений від слів *phrasis* – «вислів» та *logos* – «слово». Під фразеологізмами розуміють «усталені словосполучення чи вислови, що характеризуються смисловою цілісністю, постійним уживанням у мовленні, спираються на етнокультурні традиції та відображають світогляд народу, вирізняючись виразністю та образністю» [14, с.257].

Фразеологічний фонд мови є об'єктом дослідження спеціального мовознавчого розділу – фразеології. Ця наука вивчає значення, структуру, функції та особливості вживання сталих виразів, а також закономірності їх формування й розвитку. Як окрема лінгвістична дисципліна фразеологія сформувалася на початку ХХ ст. Значний внесок у її становлення зробив швейцарський мовознавець Шарль Баллі, який у праці «Французька стилістика» (1909) уперше запропонував наукове обґрунтування фразеології, здійснив класифікацію фразеологізмів та описав принципи їх відмежування від вільних словосполучень.

Попри те, що фразеологія є відносно новою галуззю, вона привертає значну увагу сучасних дослідників, які вивчають широкий спектр питань, пов'язаних зі стійкими словосполученнями.

Фразеологізм складніше пояснити, ніж слово, тому їх вивчення потребує спеціальних методів. Метод визначається як система правил і прийомів, що забезпечує організацію теоретичного та практичного освоєння знань [25].

Теоретичні дослідження фразеології охоплюють широкий спектр сучасних лінгвістичних проблем: визначення фразеологізму як одиниці мови, його функціонування в мовленні, методи дослідження тощо. Незважаючи на значні досягнення, залишаються питання щодо специфіки фразеології як мовної дисципліни, семантики та форм фразеологічних одиниць, класифікації, джерел походження, системних зв'язків у фразеологічній системі, розвитку діалектної фразеології, застосування у творчості письменників та змін у фонологічному складі мови.

Як наука фразеологія вивчає стійкі словосполучення з двох і більше слів, які утворюють смислову цілісність і сприймаються як завершені одиниці в процесі мовлення.

Фразеологізми класифікують за **семантикою та структурою**.

1) За семантичною ознакою (залежно від мотивів значення) виділяють:

- *фразеологічні зрощення* (значення не впливає зі слів, є семантично неподільними, як окремі слова. Наприклад: зарубати на носі (запам'ятати), собаку зарито (суть справи).
- *фразеологічні єдності*: цілісне значення мотивоване значенням окремих компонентів, але часто є образним. Можуть бути образними висловами. Наприклад: жовтороте курча (недосвідчена людина), ребра можна порахувати (дуже худий) [6].
- *фразеологічні сполучення*: одне слово має вільне значення, а інше – фразеологічно обумовлене, тобто може вживатися лише в певних сполученнях. Наприклад: чинити опір, забивати гол.

Класифікація за структурою:

1) За типом речення: фразеологізми, що дорівнюють реченню.

Наприклад: комар носа не підточить; коли рак на горі свисне.

2) За типом словосполучення: фразеологізми, що дорівнюють

словосполученню. Наприклад: дволикий Янус, нести воду в решеті.

Лінгвокультурологія вивчає мову як засіб трансляції культурної інформації, а фразеологізми розглядаються як тексти, що зберігають культурні знання [41].

Л.В. Кобилецька зазначає, що «сучасна лінгвокультурологія досліджує:

- способи та засоби відображення культурних об'єктів у мові;
- особливості репрезентації менталітету конкретного народу;
- закономірності відображення цілісно-сміслових культурних категорій у семантиці мовних одиниць» [14, с. 257].

На думку багатьох дослідників, мова уособлює історичну пам'ять народу та відображає його культурний досвід. Фразеологію часто називають «дзеркалом», у якому мовне й культурне суспільство відображає свою національну свідомість [10].

Л. Соловець наголошує, що фразеологія кожного народу віддзеркалює його ментальність, образність і спосіб мислення, тому й вирізняється значною стабільністю. Учена досліджує ономастичний простір українських фразеологізмів (переважно паремій) і доходить висновку, що «ономастикон української фразеології не лише багатий, а й надзвичайно різноманітний. Основу цього простору становлять особові чоловічі й жіночі імена, причому чоловічі антропоніми трапляються в пареміях частіше, ніж жіночі. Топоніми у прислів'ях та приказках підкреслюють регіональну специфіку фольклорного тексту, надають йому локального забарвлення і є важливим чинником забезпечення його автентичності» [47].

О. Купка аналізує слов'янські фразеологізми, що належать до сфери народної духовної культури, розглядаючи їх як «спосіб відтворення ключових фрагментів мовної картини світу» [18, с.65].

У мовознавстві існує понад два десятки визначень терміна фразеологізм, проте жодне з них не стало загальноновживаним. В. Білоноженко трактує фразеологізми як «семантично цілісні, відносно стійкі (хоч і варіантні), відтворювані експресивні одиниці, організовані за моделями словосполучень і речень» [1, с.45]. Інше визначення подає фразеологічну одиницю як стале словесне сполучення, що називає певне поняття і відтворюється в мові автоматично, за усталеною традицією [1].

Хоч ці формулювання підкреслюють різні сторони явища, разом вони дають змогу повніше усвідомити його природу. З позицій семантики, структури та стилістики вчитель може порівнювати слово і фразеологізм, пояснюючи учням їхню відмінність та взаємодоповнюючу роль у мовленні.

Слово й фразеологізм мають низку спільних рис: вони є складником мовного фонду, а не лише художнім засобом чи способом емоційного вираження. Як і слова, стійкі словосполучення вступають у системні лексичні зв'язки – антонімічні (*акції підвищуються – акції падають*) чи омонімічні (*пускати півня – видавати пискливий звук і пускати півня – підпалювати*).

Близькість слова і фразеологізму підтверджують як художня практика, так і лексикографічні джерела. Наприклад, у «Короткому словнику синонімів української мови» С. Дубовик поряд зі словами подаються сталі вирази: *дремнути* – кинутись навікача, дати драла, п'ятами накивати тощо. Фразеологізми, як і слова, можуть змінювати граматичну форму (*морський вовк – морського вовка – морські вовки*) і виконувати в реченні ті самі синтаксичні функції [10].

Тривалий час у науці побутувала думка про еквівалентність слова та фразеологізму. Її вперше висунув швейцарський мовознавець Шарль Баллі, який вважав головною ознакою фразеологізму можливість замінити його одним словом. Однак на практиці таких випадків небагато. Так, у двотомному «Фразеологічному словнику української мови» Г. М. Удовиченка зі 175 фразеологізмів на літеру «с» лише близько 3% мають однослівний

відповідник (наприклад, *страху нагнати* – налякати, *стояти на заваді* – перешкоджати).

Більшість сталих виразів тлумачиться кількома синонімами (*сидіти на голках* – нервувати, нетерпеливитися) або розгорненими поясненнями (*сім разів одміряти* – діяти обдумано, врахувавши всі обставини). Навіть, здавалося б, прозорі вирази, такі як *виїдати очі кому*, *видимо-невидимо*, *під носом у кого*, у словниках мають уточнення: «в'їдливо дорікати», «надзвичайно багато», «зовсім близько» відповідно. Це свідчить про складну семантичну структуру фразеологізмів і їхню відмінність від простих слів [61].

Отже, фразеологізм не просто дорівнює слову – у ньому виявляється щось «над словом».

Стійкий вислів є конкретнішим, образнішим і емоційно насиченішим, ніж окреме слово. Якщо слово виконує переважно номінативну функцію, то фразеологізм має експресивно-оцінне навантаження. Крім того, слова – як прості, так і складні – є цілісними одиницями, тоді як фразеологізми складаються з кількох компонентів, поєднаних у семантичну єдність.

Значення фразеологізму формується в результаті поєднання окремих лексем, кожна з яких входить до стійкого виразу лише з одним із можливих своїх значень. Так, *слово* золотий може означати:

- 1) зроблений із золота (золота каблучка);
- 2) грошову одиницю (золота монета);
- 3) вишитий позолоченими нитками;
- 4) блискучо-жовтий колір;
- 5) переносно – цінний, гідний поваги (про людину).

Саме останнє значення бере участь у створенні фразеологізму *золоті руки*, що означає «вправна, уміла людина».

Як і слова, фразеологізми можуть вступати у словосполучення, виконувати функції головних і другорядних членів речення, бути звертаннями або виступати в ролі односкладних і двоскладних конструкцій. Проте, попри аналітичну побудову, вони сприймаються як семантично неподільна одиниця.

Наприклад, у реченні «Водій *дав задній хід*, щоб об'їхати затор» сполука *дав задній хід* розкладається граматично (дав – присудок, хід – додаток). Натомість у реченні «Він *дав задній хід* у бізнесі» ця ж сполука виступає як неподільний присудок у значенні «відступив, злякався труднощів».

Таким чином, фразеологізми за структурою подібні до вільних словосполучень чи речень, але відрізняються сталістю та неподільністю значення. Будь-яка зміна компонента (заміна слова чи перестановка частин) руйнує їх семантичну цілісність і позбавляє первісного змісту.

На відміну від фразеологізмів, структуру вільних словосполучень і речень можна змінювати – переставляти слова, добирати інші компоненти – і при цьому основний зміст залишається майже незмінним. Фразеологізми ж, навпаки, характеризуються незмінністю структури та цілісністю змісту, що зумовлює їхню влучність, лаконічність і виразну оцінну функцію. Їхнє походження пов'язане з природною потребою людини передавати думки точно, емоційно й образно, тому фразеологічні одиниці стали невід'ємною частиною культурного досвіду народу.

Особливість вивчення української мови полягає в тому, що вона є не лише предметом засвоєння, а й потужним засобом виховання та розвитку особистості. Саме тому важливо формувати культуру спілкування молодших школярів на основі фразеологічного багатства мови – стійких сполук, які відображають як вербальні, так і невербальні аспекти спілкування. У щоденному мовленні люди рідко створюють нові фрази, адже користуються вже готовими мовними формулами.

Фразеологізми яскраво демонструють самобутність мови, її неповторний колорит та особливості образного народного мислення. Фразеологічні одиниці надають художньому мовленню свіжості, роблять його більш колоритним і естетично привабливим, підсилюють пізнавальну цінність тексту, сприяють стислості та виразності опису. «У структурі художнього твору фразеологізми сприймаються як органічні та невід'ємні

елементи, що виконують стилетворчу функцію», - зазначає Г. Діновська [9, с. 12].

У дитячій літературі стійкі словосполучення зустрічаються дуже часто, адже на прикладі поведінки тварин, які є героями більшості таких висловів, діти вчаться сприймати навколишній світ, його традиції, а також створюють власні моделі поведінки.

Фразеологічні звороти або ідіоми належать до найвиразніших стилістичних засобів мови. Більшість із них має оцінне забарвлення, тобто передає позитивну чи негативну характеристику предмета, явища чи дії. Вдало використаний фразеологізм оживляє мовлення, робить його більш емоційним. Вони є невід'ємною частиною будівельного матеріалу речення, особливо коли воно емоційно насичене. Для правильного використання ідіом у мовленні необхідно добре знати їх значення, стилістичні особливості та можливості застосування.

Фразеологізми багатогранно відображають різні аспекти народного життя: вони оспівують духовні цінності, висміюють недоліки, виражають співчуття чи пораду, навчають і виховують. Взаємодіючи з людьми та вивчаючи культурні традиції, діти, а згодом і дорослі, опановують історично вироблені засоби спілкування. Завдяки фразеологічному багатству мови розвиваються комунікативні здібності особистості – знання, вміння та навички.

Фразеологізми вирізняються унікальною внутрішньою формою. У них відображено реальні мовні чинники, зумовлені особливостями лексико-семантичної та граматичної структури певної мови, а також позамовні аспекти, пов'язані з життям народу: риси національного характеру, духовна культура, етнічна належність, традиції, побут і специфіка історичного розвитку.

«Образна мотивація, що лежить в основі значення ідіом, має важливе значення для розуміння мовної картини світу й того, як її сприймає носій певної мови. Як номінативна одиниця, фразеологізм відтворює процес

називання у вигляді мовного знака, результатом якого стає формування мовної картини світу», – вважає В. Капустянський [13, с. 70].

Т. Здіховська наголошує, що «створення фразеологічної одиниці відбувається переважно через метафоризацію – пізнавальний механізм, пов'язаний із діяльністю підсвідомості. Інтерес до цього явища посилюється завдяки орієнтації лінгвістів на вивчення мовного образу світу та розвитку мовознавства як синтетичної науки» [12, с. 90].

Метафора також має здатність впливати на мовця, формуючи особливий спосіб бачення дійсності. Метафоричні вислови відзначаються національною своєрідністю та антропоцентричністю, оскільки людина завжди прагне співвіднести конкретне з абстрактним, близьке – з недосяжним. О. Глазова вважає, що «у нових метафоричних значеннях часто зберігаються елементи прямого значення, що ґрунтуються на подібності чи певній аналогії між різними сутностями» [5, с. 28].

Попри багаторічне й інтенсивне дослідження, семантика фразеології залишається однією з ключових проблем мовознавства. Це пов'язано з численними питаннями, важливими для подальшого розвитку фразеологічної теорії. Суттєвими залишаються розбіжності в розумінні природи фразеологічного значення, у підходах до тлумачення смислової структури одиниць, їх обсягу та категорійних характеристик.

Так само дискусійними є питання про співвідношення цілісності фразеологізму зі словом та можливості моделювання його семантики.

Фразеологізми (усталені мовні звороти) використовують для позначення певних предметів, явищ, властивостей та дій. Подібно до звичайних слів, вони можуть утворювати синонімічні ряди: *дрімати* – *хропіти* – *колупати в носі*.

Фразеологізмам, як і загальноживаній лексиці, властиві полісемія, омонімія, синонімія та антонімія. Наприклад, зі значенням «лінуватися» вживаються фразеологізми: *бити ледаря*, *бити байдики*, *вставляти дурня*, *ганяти вітер вулицями*, *з кутка в куток бродити і до холодної води не*

братись. Значення «бувалий чоловік» передають фразеологізми *був на коні і під конем, пройшов через Крим і Рим і мідні труби, пройшов через решето, напився води з більше як один колодязь, був у хатах приїжджих* [3, с. 43].

Як і звичайні синоніми, синонімічні фразеологізми можуть відрізнятися один від одного лексичним значенням. Наприклад, у синонімічному ряді стійких словосполучень зі значенням «бути незалежним» фразеологізм *танцювати під чиюсь дудку* також має відтінок «виконувати без сумніву»; *співати чиймось голосом* – «повторювати наосліп», *бачити чиймись очима* – «оцінювати факти з позиції іншої людини».

Фразеологізм *на заячий стрибок* зі значенням «дуже мало» співвідноситься зі словами, що позначають відстань або час, фразеологізм як ловити юшку шилом з таким же значенням вживається особливо зі словами, що означають почуття.

Синонімічні фразеологізми часто мають у своєму складі однаковий компонент. Наприклад, ідіоми з головним словом *їхати* вживаються зі значенням «ставити кого-небудь у скрутне становище, брати гору»: *в'їжджати у круті повороти, заїжджати в глухий кут, з'їжджати на слизьку дорогу*. Фразеологізм *виляти хвостом* має те саме значення, що й «брехня, лицемірство». Значення «розумний» передають фразеологізми зі словом *голова* в різних формах: *голова варить, мати голову на плечах, з головою, мати розум у голові* [5, с.28].

Фразеологізми відіграють надзвичайно важливу роль у мовленнєвому розвитку молодших школярів, адже саме вони забезпечують образність, емоційність і виразність мовлення. Засвоюючи стійкі сполучення слів, діти не лише розширюють свій словниковий запас, а й навчаються глибше розуміти смислові відтінки мови, вловлювати підтекст, оцінні й емоційні нюанси висловлювань. Це сприяє формуванню мовного чуття, уміння доречно використовувати фразеологічні одиниці у власному усному й писемному мовленні.

Застосування фразеологізмів у навчальному процесі розвиває у школярів зв'язне мовлення, оскільки стійкі вирази стимулюють побудову більш цілісних, логічно й емоційно насичених висловлювань. Через роботу з фразеологізмами діти вчаться осмислювати переносне значення слів, співвідносити його з життєвими ситуаціями, що водночас розвиває їхнє асоціативне та образне мислення.

Крім того, фразеологізми є важливим засобом формування національної свідомості, адже вони відображають мудрість, гумор, моральні цінності та світогляд українського народу. Засвоюючи сталі вирази, школярі долучаються до культурного спадку, усвідомлюють красу рідної мови, її унікальність і неповторність. Таким чином, системна робота над фразеологізмами у початковій школі сприяє не лише мовленнєвому розвитку учнів, а й формуванню мовної особистості, здатної мислити, почувати й спілкуватися на високому культурному рівні.

Мовленнєва культура – це розвиток морально-етичних норм мовлення дитини, які характеризують її загальний зміст. Найпростіші, найбільш відтворювані форми спілкування, засвоєні з дитинства, стають невід'ємною частиною людських стосунків. Кожне суспільство виробляє власні норми для свого життя.

Норми та правила поведінки, що приймаються національним суспільством, відображають рівень і характер його зрілості, ідеали, людське існування, особисте благополуччя. Міжособистісні стосунки відображають сутність національної психіки, національний характер.

Знання та вміння учнів використовувати фразеологізми залежить від вибору засобів перетворення усталеного висловлювання на засіб спілкування та вираження думок.

Фразеологія української мови представляє як вербальні, так і невербальні засоби комунікації: будь здоров (формула прощання), дай тобі Боже здоров'я (формула побажання), прости мені в слові (формула вибачення),

як справи? (приклад ввічливого запиту про вашу зовнішність), кому яке діло (приклад здивування, гніву) тощо.

Культура спілкування виражається не лише у правильному використанні моделей мовленнєвих звичок, а й у вмінні уважно слухати того, хто говорить. Слухання – це не просто мовчання, це активна, своєрідна дія. Йому передують бажання слухати, інтерес до того, хто говорить, і це залежить від рівня культури людини.

Фразеологізми української мови відображають такі особливості реакцій людини на мовлення мовця:

- 1) оцінка (заткнути вуха, слухати вухами);
- 2) підтримка (слухати обома вухами);
- 3) уточнення (вуха напоготові);
- 4) нечутливість, нерозуміння (вуха вирости, слухати одним вухом, відпустити вуха);
- 5) недовіра до інформації (сказав, можна уявити).

Талант кожного мовця полягає в умінні вибрати з традиційних мовленнєвих прийомів української мови відповідну модель, виходячи з індивідуальної ситуації, враховуючи особливості співрозмовника, зважаючи на норми мовлення, місцеві особливості та обираючи певний стиль мовлення.

Л. Кобилецька зазначає: «Фразеологізми за своїм лексичним наповненням можуть відповідати окремим словам або цілісним словосполученням. Так, вислів «бути на сьомому небі» передає стан великої радості, «брати за душу» – зворушувати, «робити з мухи слона» – перебільшувати, «мокрим рядом накрити» – виявляти невдоволення, «права рука» – означає найближчого помічника, а «мороз іде поза спиною» – описує раптові переживання чи несподівану ситуацію. Для таких виразів характерні образність і неподільність значення, яке сприймається як єдиний смисловий комплекс» [14, с. 15].

Фразеологізм формує цілісне значення внаслідок переосмислення вільного словосполучення, через що його компоненти втрачають пряме,

предметне значення. У складі сталого виразу вони створюють нову семантичну одиницю, що перевищує суму окремих лексичних елементів і нагадує певне «хімічне сполучення» слів.

Основною ознакою фразеологізмів є їхня експресивність: вони активізують уяву, викликають емоції, передають різні життєві ситуації та ставлення до них. Джерелом цієї експресивності є образність, що виникає у взаємодії вільних та фразеологічних словосполучень.

«Фразеологічні одиниці відзначаються лаконічністю, точністю висловлення та виразною оцінною функцією. Вона реалізується за допомогою метафор, гіпербол, літот, гумористичних ігрових елементів, а також завдяки формальним засобам: поетичному синтаксису, евфонії, ритмічності та паралелізму» - зауважує В. Островський [33, с.120].

Важливою рисою фразеологізмів є сталість їхнього компонентного складу. Слова всередині такої одиниці не можуть поєднуватися довільно, а взаємодіють лише у фіксованій комбінації. На відміну від вільних словосполучень, фразеологізми не творяться спонтанно, а відтворюються у готовому вигляді й усталеному порядку, що засвідчує їхню граматичну стійкість.

За цілісністю та відтворюваністю фразеологізми наближаються до слів, хоча їхня семантична структура є значно складнішою. Вони зберігають сталість словопорядку, фіксований склад та цілісність структури. Багато з них мають переносне значення, адже виникають як вторинні мовні назви, що ґрунтуються на переосмисленні первинних значень. Саме ця вторинна семантика зумовлює контекстну залежність фразеологізмів і часто ускладнює або навіть унеможлиблює їх точний переклад іншими мовами [22, с.108].

Емоційність і образність є ключовими властивостями фразеологізмів. Вони часто несуть яскраве емоційне забарвлення або включають образні елементи, що робить їх більш запам'ятовуваними та виразними порівняно з окремими словами. Фразеологізми можуть передавати емоційний стан мовця або надавати тексту додатковий колорит.

Фразеологізм і слово відрізняються не лише будовою, а й потенціалом для вираження значення та створення стилістичних ефектів. Слово є найменшою мовною одиницею з певним значенням, тоді як фразеологізм – це стале поєднання слів із власним смислом, відмінним від суми значень його компонентів. Слово зазвичай передає пряме і конкретне значення, тоді як фразеологізм може мати переносний або фігуральний сенс, який потребує уваги до контексту.

Фразеологізми також відіграють важливу роль у створенні стилістичного ефекту: вони виділяють або підкреслюють певні моменти у тексті, надають йому колориту й емоційного забарвлення. Окрім цього, вони відображають культурні та історичні аспекти народу, його традиції, звичаї, обряди, вірування, міфи та соціальні цінності. Через фразеологізми виявляються культурні коди, ціннісні орієнтації етносу, а також механізми збереження та передачі знань у межах мовної спільноти [19].

Фразеологізми є смислотворчими одиницями, які відображають мислення, відчуття, емоції, уяву та інтуїцію народу.

Експресивно-емоційні фразеологічні одиниці – ідіоми, прислів'я, приказки, крилаті вислови – переважно вживаються у розмовній мові, побутовому спілкуванні та художній і публіцистичній літературі. Вирази з грубим або сильним емоційним відтінком частіше зустрічаються в повсякденному мовленні, тоді як урочисто-піднесені – у науковому, публіцистичному та офіційному стилях. Нейтральні фразеологізми придатні для використання в усіх функціональних стилях.

Таким чином, фразеологізми відіграють ключову роль у розвитку мовленнєвої культури, оскільки поєднують емоційність, образність та стилістичну виразність. Вони дозволяють передавати емоційний стан мовця, надають тексту колориту, відображають культурні цінності, традиції та соціальні уявлення народу. Використання фразеологічних одиниць збагачує словниковий запас учнів, розвиває їхню комунікативну компетентність,

допомагає формувати навички точного й образного висловлювання та сприяє усвідомленому застосуванню мови у різних комунікативних ситуаціях.

1.2. Формування культури мовлення учнів початкової школи

Рівень мовленнєвої підготовки учнів визначається їхнім умінням чітко формулювати думки, культурно висловлюватися, володіти інтонацією, тембром і силою голосу, слухати співрозмовника та доречно добирати фразеологічні вирази. Тому вже з перших класів необхідно вчити дітей спілкуватися відповідно до норм мовленнєвого етикету, знайомити їх із традиціями українського вербального й невербального спілкування, що формувалися віками.

Для молодших школярів важливим аспектом розвитку мовлення є розуміння переносного значення фразеологізмів. Діти вчаться відрізняти буквальне значення вислову від образного, що сприяє загальному розширенню їхнього мовного сприйняття. Наприклад, вислів «ламати голову» не слід сприймати буквально, а як символ інтенсивного роздуму. Такий підхід стимулює мовне мислення та дозволяє учням виражати емоційно забарвлені думки.

Крім того, розуміння переносного значення фразеологізмів сприяє розвитку креативного мислення та уяви школярів. Вони починають бачити нестандартні зв'язки між словами та поняттями, що формує творчу мовну культуру. Це допомагає висловлювати власні думки більш яскраво, насичено та виразно.

Стійкі сполучення слів також виконують важливу функцію в мовленні завдяки своїй експресивності та емоційному забарвленню. Вони допомагають уникнути монотонності висловлювань, роблять мовлення більш живим і дозволяють передавати почуття та емоції у більш образний спосіб. Наприклад,

вислів «радіти як дитина» не лише описує радість, але й передає її інтенсивність, що робить висловлювання більш емоційно насиченим [58].

Крім цього, «фразеологізми сприяють збагаченню словникового запасу учнів, надаючи можливість уникати повторів у мовленні та ефективніше висловлювати власні думки. Вивчення фразеологізмів допомагає школярам формувати навички виразного мовлення, розвивати розуміння мовних засобів як інструментів самовираження та підвищує рівень комунікативної компетентності», – зазначає Л. Кобилецька [14, с. 257].

Робота з фразеологічним матеріалом у початковій школі дає можливість не лише розширити мовний запас учнів, а й прищепити їм розуміння значення ввічливості, тактовності та поваги до співрозмовника. Опрацювання сталих зворотів допомагає засвоїти правила поведінки в суспільстві, ознайомлює дітей з особливостями українського національного етикету та сприяє реалізації комунікативно-діяльнісної змістової лінії навчання мови [32, с. 10].

На думку Н. Міщенко, «мовлення як форма вираження думки нерозривно пов'язане з певною ситуацією спілкування – умінням звернутися до партнера, поставити запитання, висловити подяку, згоду чи незгоду, здивування або вибачення. Використання тематично дібраних фразеологізмів допомагає учням глибше зрозуміти сутність понять «культура спілкування», «мовленнєвий етикет», «культура поведінки». Адже культура мовлення охоплює не лише правильність використання мовних засобів, а й дотримання етичних норм спілкування, що є показником загальної культури людини» [27, с. 45].

Спілкування – це особлива форма людської взаємодії, у процесі якої відбувається духовний обмін і взаємовплив між людьми. Людина не може існувати без комунікації, без обміну досвідом, емоціями, культурними надбаннями. Як зазначають О. Я. Гойхман, О. І. Даниленко, А. М. Емірова та Т. К. Чмут, поняття «спілкування» найчастіше застосовується для характеристики міжособистісних стосунків, процесів передачі культурних

цінностей, взаєморозуміння та взаємодії між людьми. Постійні форми спілкування формуються під впливом умов мовленнєвого середовища й закріплюються у вигляді виражальних засобів, характерних для певних мовленнєвих ситуацій [13].

Зацікавлення учнів питаннями культури спілкування можна підтримувати за допомогою фразеологізмів, які відображають вербальні й невербальні прояви поведінки людини. Такі вислови доцільно використовувати як ілюстративний матеріал на уроках мови, читання, мистецтва, природознавства.

У процесі спілкування та взаємодії з іншими людьми дитина засвоює культурні традиції, норми поведінки, формує власні комунікативні вміння. У міру занурення в культурне середовище відбувається розвиток її мовленнєвих здібностей – знань, навичок і стратегій спілкування. Щоб навчання було наближеним до життєвих реалій, важливо створювати мовленнєві ситуації, у яких учні вчаться орієнтуватися, розуміти роль адресанта й адресата, визначати мету та мотив висловлювання, а також добирати відповідні засоби комунікації.

Робота з фразеологізмами як засобом формування культури спілкування молодших школярів не може зводитися лише до епізодичних бесід на окремих уроках. Щоб виховати в учнів усвідомлену потребу дотримуватися норм мовленнєвого етикету та правил спілкування, слід цілеспрямовано й послідовно використовувати можливості міжпредметних зв'язків. Це має спиратися на спеціальну програму з культури спілкування, без якої організувати ефективну роботу неможливо, проте на сучасному етапі така програма в початковій школі відсутня.

Формування культури мовлення в учнів початкової школи – одна з ключових цілей мовної освіти. На цьому етапі діти активно засвоюють мовні норми, розширюють словниковий запас і вчаться користуватися мовою як засобом спілкування. Використання фразеологізмів у навчальному процесі

стає ефективним інструментом, адже вони поєднують у собі образність, виразність і культурні особливості мови.

Формування культури мовлення в початковій школі є важливою складовою мовної освіти, а використання фразеологізмів значно підсилює цей процес.

Фразеологізми допомагають дітям:

1. Збагачувати словниковий запас, адже такі звороти вводять у мовлення нові слова та вирази.
2. Зрозуміти переносні значення, що сприяє розвитку абстрактного мислення та мовленнєвого чуття.
3. Робити мовлення емоційно насиченим і виразним, що є важливою рисою культурного мовлення.
4. Опанувати національно-культурні особливості, адже усталені вислови відображають народну мудрість, гумор і світогляд.

Особливе значення має те, що фразеологізми доступні й цікаві дітям: вони викликають асоціації, дозволяють краще розуміти художні тексти та стимулюють мовленнєву творчість.

Культура мовлення в початковій школі охоплює правильність, точність, логічність і виразність мовлення. Робота зі стійкими словосполученнями сприяє формуванню кожної з цих якостей.

Правильність мовлення. Діти вчаться правильно добирати фразеологізми, запам'ятовують їхній усталений склад, уникають помилок на зразок «робити ноги» → «робити ногу».

Точність і доречність. Учні вчаться вживати фразеологізми залежно від контексту, комунікативної ситуації та стилю.

Логічність висловлювань. Використання образних виразів допомагає структурувати думку й робити висловлювання більш цілісними.

Виразність. Фразеологізми вдихають «живість» у мовлення — навіть прості речення стають яскравішими.

Для ефективного формування культури мовлення доцільно застосовувати різні види діяльності:

1. Тлумачення фразеологізмів. Діти пояснюють значення висловів, добирають приклади, співвідносять із життєвими ситуаціями.
2. Контекстуальне введення. Фразеологізми вводяться через тексти, оповідання, загадки, діалоги – так учні краще розуміють умови їх використання.
3. Вправи на зіставлення: добір фразеологічних відповідників до простих слів (злякався – душа в п'яти втекла).
4. Творчі вправи:
 - складання речень, міні-текстів, описів, діалогів;
 - перекази з використанням заданих фразеологізмів;
 - створення власних історій, казок, у яких образно вплітаються сталі звороти.
5. Ігрові види роботи. Гра «Відгадай значення», «Закінчи фразеологізм», «Фразеологічне доміно», малюнкові завдання – усе це особливо ефективно в молодшій школі.

Діти цього віку легко сприймають образність і гумор, тому фразеологізми не лише навчають, а й утримують увагу. Їх використання розвиває асоціативне мислення, уяву, здатність аналізувати мовні явища, інтерес до читання та мовної творчості.

Отже, використання стійких словосполучень у роботі з учнями початкової школи є важливим засобом формування їхньої культури мовлення. Фразеологізми збагачують словниковий запас, розвивають мовленнєве чуття, допомагають осягати переносні значення та роблять мовлення виразнішим і точнішим. Завдяки образності та національно-культурній змістовності сталих зворотів діти краще розуміють художні тексти, вчаться доречно використовувати мову й формують повагу до мовних традицій.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДИКА ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ФРАЗЕОЛОГІЗМАМИ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

2.1. Практичне використання фразеологізмів як засобу формування культури спілкування учнів

Лексичне та фразеологічне багатство рідної мови є невід'ємною ознакою високої мовної культури. У процесі навчання школярі засвоюють основні лексичні поняття, розвивають увагу до слова та його значення, збагачують свій активний словниковий запас, а також опановують уживання слів і фразеологізмів в усному та писемному мовленні.

Вивчення лексики у навчально-пізнавальному аспекті сприяє засвоєнню учнями системних знань із лексикології, передбачених шкільною програмою. Учні дізнаються про слово як основну лексичну одиницю мови, вчать розрізняти його значення, багатозначність, пряме й переносне вживання, опановують поняття омонімів, синонімів, антонімів. Також школярі знайомляться з різними лексичними шарами української мови – з погляду походження (власне українські, запозичені і т. ін.) та вживання (загальноновживані, професійні, діалектні слова).

Ця робота дозволяє вивчати граматику на лексичній основі, демонструючи взаємозв'язки між лексикою та іншими розділами шкільного курсу мови. Такий підхід створює сприятливі умови для цілеспрямованого збагачення словникового запасу учнів.

Оволодіння теоретичними основами української лексики забезпечує формування практичних мовленнєвих умінь: учні навчаються використовувати слова різних лексичних груп у найрізноманітніших ситуаціях спілкування, удосконалюють свої висловлювання та мовленнєву поведінку.

Лексичні форми та значення тісно пов'язані з фонетичними, словотвірними та граматичними особливостями мови. Тому вивчення

фонетичної системи, морфології та синтаксису неможливе без урахування лексичного складу. Вивчення лексики, поряд із фонетикою, граматиною, стилістикою та розвитком зв'язного мовлення, є необхідним для оволодіння мовою як «системою систем» і формування навичок правильного, нормативного вживання літературної української мови.

Розуміння значення слова є необхідною умовою для успішного засвоєння морфологічних і синтаксичних понять. Саме тому навчання морфології та синтаксису повинно базуватися на семантичному підході. Вивчаючи лексику, школярі глибше усвідомлюють закономірності граматичної будови мови, а опановуючи граматику – краще розуміють значення слів [7].

Вивчення словникового запасу безпосередньо пов'язане і зі словотвором, і з орфографією. Засвоєння способів творення слів передбачає розуміння їх семантики, а успішне оволодіння правописом можливе лише за умови ґрунтового лексичного підґрунтя.

Тісний зв'язок між лексикою, стилістикою та розвитком мовлення простежується під час аналізу текстів різних стилів, де кожне слово набуває певного відтінку й функціонального значення.

Вивчення фразеології, особливо знайомство з фразеологізмами, сприяє глибшому розумінню природи словосполучень, їх семантики, емоційного забарвлення та функціонального навантаження. Це збагачує мовлення учнів, робить його виразнішим, емоційнішим та образнішим.

Таким чином, опановуючи лексикологію й фразеологію, школярі не лише знайомляться із системою лексичних понять, а й розкривають взаємозв'язки між різними мовними явищами, що створює передумови для глибшого засвоєння матеріалу з усіх розділів шкільного курсу мови. Такий підхід забезпечує цілеспрямоване збагачення словникового запасу, підвищує рівень мовленнєвої культури учнів і сприяє розвитку в них навичок користування різними словниками, що має велике практичне значення [9].

Одним із головних завдань навчання рідної мови в початковій школі є систематичне збагачення та активізація словникового запасу молодших школярів. Ефективне розширення лексики має не лише практичне значення, а й відіграє важливу роль у розвитку мовленнєвих, пізнавальних і мисленнєвих процесів дітей. Чим ширший словниковий запас учня, тим точніше, виразніше та логічніше він здатен формулювати свої думки, тим легше йому засвоювати навчальний матеріал з інших дисциплін. Таким чином, робота над розвитком мовлення – це не лише мовна, а й загальнокультурна, пізнавальна діяльність, спрямована на формування всебічно розвиненої особистості.

Формування в учнів любові до українського слова, пробудження інтересу до його глибини, гнучкості та художньої виразності є важливою передумовою розвитку мовленнєвої культури.

Активне використання фразеологізмів у навчальному процесі сприяє тому, що дитина не просто засвоює нові слова, а й починає усвідомлювати образність і силу українського мовлення. Саме через знайомство зі стійкими висловами діти вчаться бачити красу і народну мудрість рідної мови, розвивають уміння правильно та доречно висловлювати власні думки.

Проте результати педагогічних спостережень і аналіз рівня сформованості фразеологічної компетентності серед учнів четвертих класів показують, що багато школярів мають труднощі у сприйнятті та використанні фразеологізмів. Часто діти не розуміють їхнього переносного значення, плутають зміст або вживають сталий вираз у невідповідному контексті. Це свідчить про те, що робота над фразеологічним матеріалом у початкових класах часто має епізодичний характер і не завжди супроводжується поясненням образного змісту виразів.

Причинами цього можуть бути як недостатня увага до фразеологізмів у чинних навчальних програмах і підручниках, так і обмежене використання інтерактивних методів навчання, які б сприяли розвитку інтересу до фразеологічного матеріалу.

Водночас формування вмінь тлумачити, аналізувати й доречно використовувати фразеологізми є важливою складовою загального розвитку мовлення молодших школярів.

Таким чином, систематична робота над засвоєнням фразеологізмів не лише збагачує мовлення учнів, а й формує в них почуття мовного смаку, розвиває уяву, емоційність, культуру спілкування та любов до українського слова. Це завдання має стати одним із пріоритетних напрямів навчання української мови в початковій школі, адже саме на цьому етапі закладається основа мовної та духовної культури дитини.

Аналіз педагогічної практики вчителів початкових класів свідчить, що найрезультативнішими методами формування умінь правильно вживати фразеологізми є інтерактивні форми роботи, різноманітні мовні ігри, а також робота з текстами, у яких містяться стійкі звороти. Застосування таких методів сприяє активізації пізнавальної діяльності молодших школярів, формуванню інтересу до української мови та створенню позитивного емоційного середовища на уроці.

Особливо ефективним є колективне виконання завдань, коли учні працюють у групах, спільно аналізують значення фразеологізмів, добирають до них тлумачення, складають власні речення чи короткі оповідання з їх використанням. Така взаємодія допомагає дітям глибше усвідомити зміст образних висловів, розширює їх словниковий запас і сприяє розвитку комунікативних навичок. У результаті підвищується рівень мовленнєвої компетентності та культури мовлення учнів.

Відповідно до досвіду роботи початкової школи, під час відбору фразеологізмів для опрацювання з молодшими школярами доцільно враховувати такі критерії:

1. Доступність змісту фразеологізмів для сприймання учнями молодшого шкільного віку.
2. Світоглядну значущість сталих виразів для розвитку мислення та моральних уявлень дітей 4 класу.

3. Поширеність фразеологізмів у повсякденному мовленні, що забезпечує практичне застосування здобутих знань.
4. Відповідність тематиці спілкування та життєвому досвіду школярів.
5. Лінгвістичну узгодженість фразеологізмів із граматичним, лексичним і фонетичним матеріалом, який вивчається у відповідному класі.

Основним завданням роботи з лексикою під час вивчення української мови є систематичне збагачення словникового запасу учнів. Ця робота повинна проводитися щодня на уроках мови. Нові слова вводяться через усне мовлення вчителя, який ознайомлює учнів із новою інформацією, пояснює нові поняття та використовує широкий лексичний запас, враховуючи вікові особливості школярів, їхні можливості та потребу у розвитку мовленнєвих компетенцій.

Усі вивчені мовні явища так чи інакше пов'язані зі словом, реалізуються через нього і закріплюються на основі лексичних одиниць. Такий підхід дозволяє збагачувати словниковий запас учнів на всіх уроках мови без винятку.

Джерелами поповнення словникового запасу учнів є читання художньої та наукової літератури, газет і журналів, перегляд фільмів та телепередач, прослуховування радіопередач, а також спілкування з дорослими. Важливо привертати увагу дітей до невідомих слів і виховувати вміння не залишати їх без пояснення.

Сучасна концепція мовної освіти є апріорі антропоцентричною: сьогодні перевага надається особистісно-орієнтованому підходу до навчання, тому необхідно приділити належне місце орієнтованим на учня методам і формам навчання – диспутам, груповій роботі, рольовим, спрямованим дослідження тощо, які забезпечують перехід від авторитетної до гуманістичної освітньої парадигми. Дослідження вчених-педагогів показують, що зазначені методи і форми навчання більш успішно формують не тільки спеціальні уміння та навички, а й загальноосвітні прийоми розумової

діяльності – планування, мислення, сприяючи розвитку механізмів самоуправління особистості.

Розглянемо основні етапи роботи з учнями початкових класів під час вивчення фразеологізмів:

Таблиця 2.1. Етапи роботи з учнями початкових класів під час вивчення фразеологізмів

Етап	Мета етапу	Зміст роботи	Методи і прийоми	Очікувані результати
1. Ознайомчо-мотиваційний	Формування інтересу до фразеологізмів, створення позитивної мотивації до вивчення образних виразів	Вступна бесіда про роль фразеологізмів у мові та мовленні; добір прикладів із художніх творів, казок, прислів'їв; створення ігрових ситуацій з фразеологізмами	Бесіда, спостереження, гра, інсценізація, «фразеологічна загадка»	Учні усвідомлюють, що фразеологізми роблять мовлення виразним і цікавим; з'являється бажання дізнатися їх більше
2. Смыслово-аналітичний	Формування розуміння значення фразеологізмів, розвиток уміння тлумачити їх	Пояснення значення сталих виразів; добір синонімів і антонімів до фразеологізмів; визначення контексту, у якому їх можна вживати	Робота з тлумачними словниками, складання речень, аналіз контекстів, «фразеологічна підказка»	Учні розуміють переносне значення фразеологізмів, розрізняють доречність їх уживання
3. Тренувально-практичний	Закріплення вмінь правильно і доречно вживати фразеологізми у мовленні	Виконання вправ на підстановку фразеологізмів у речення; складання діалогів, казок, коротких розповідей із використанням сталих виразів; ігрові змагання «Хто більше знає фразеологіз	Творчі завдання, інтерактивні ігри, групова робота, мовленнєві ситуації	Учні активно використовують фразеологізми у власному мовленні, підвищується культура мовлення

		мів?”		
4. Творчо-комунікативний	Розвиток уміння самостійно добирати й уживати фразеологізми у власних висловлюваннях	Створення власних висловлювань, описів, міні-оповідань із доречним уживанням фразеологізмів; складання тематичних “фразеологічних словничків”; робота над виразністю читання	Творчі письмові роботи, виразне читання, рольові ігри, мовленнєві тренінги	Учні вільно володіють фразеологічними зворотами, демонструють мовленнєву культуру, емоційність і багатство словника
5. Рефлексивно-оцінювальний	Узагальнення та самооцінка досягнень у роботі з фразеологізмами	Аналіз власного мовлення; створення “фразеологічного портфоліо”; обговорення у групах, відзначення творчих успіхів	Самоаналіз, рефлексія, колективне обговорення, взаємооцінювання	Учні усвідомлюють власні мовленнєві досягнення, підвищується мотивація до подальшого мовного самовдосконалення

Засвоєння фразеологізмів відбувається переважно практично. У процесі вивчення всього шкільного курсу мови учні знайомляться з багатством української фразеології, вчать відрізняти фразеологізми від вільних синтаксичних зворотів і вживати їх у власному мовленні. На уроках української мови та літератури слід широко використовувати фразеологічний матеріал.

Опановування фразеології та вміння доречно використовувати фразеологізми є важливим показником сформованої мовної культури людини. Щоб забезпечити ефективне вивчення фразеологізмів у школі, необхідно визначити принципи їх добору. Основою для цього слугують дефініційні ознаки фразеологічних одиниць, зокрема їх порівняння з лексичними одиницями та окремими словами.

До методичних критеріїв відбору фразеологізмів належать:

- рівень засвоєння цих одиниць учнями;
- доступність їх змісту для розуміння школярами;
- наявність відповідних фразеологізмів у творах, рекомендованих для позакласного читання;
- виховний потенціал фразеологізмів.

Під час ознайомлення учнів із фразеологічними одиницями слід звертати увагу на такі властивості: значення фразеологізму не утворюється шляхом простого поєднання значень компонентів; його не можна поділити на частини без втрати смислу; він може мати близькі за значенням відповідники у вигляді слів; інколи виступає синонімом до окремого слова; вирізняється виразним стилістичним забарвленням і найчастіше використовується в розмовній мові, набуваючи образності.

У роботі над фразеологізмами використовуємо такі вправи:

1. Прочитайте уривок із твору. Знайдіть фразеологізми й випишіть їх.

- І хто нараяв нам брати невістку з тих багатирів? — крикнула Кайдашиха.
- Лучче було взяти циганку, ніж багачку з порожньою скринею.
- Я вашого сина не силувала мене брати; я до вас з хлібом із сіллю не ходила, порогів ваших не оббивала. Ви самі до мене прийшли, сказала Мотря трохи тихішим голосом, остерігаючись свекра.

Старий Кайдаш розсердився на невістку й почав на неї гримати.

- Мотре! Коли ти наша, то слухай матері та роби діло. Не сьогодні ж до нас привезена. Наш хліб їси, нам і роби, а як ні, то ми тебе й попросимо слухати.
- Хіба ж я дурно їм ваш хліб? Од ранку до вечора й рук не покладаю...
- А ти хотіла згорнути руки та й сидіти? Чого це ти розходилася? Та я тобі не подивлюся в зуби! — крикнув Кайдаш, і його темні очі заблищали: він замахнувся на Мотрю рукою.

- Тату, у Мотрі є чоловік, – сказав понуро Карпо. – Ви не дуже на неї махайте кулаками.

Кайдаш спанхнув полум'ям.

- А ти чого оступаєшся за своєю жінкою? – крикнув він на Карпа. – Коли хочеш, то я тобі носа втру.
 - Ба не втрете! Я вже не маленький, – одрубав Карпо.
- Бліде батькове лице стало жовте, неначе віск (І. Нечуй-Левицький).

2. До поданих фразеологізмів доберіть із довідки та запишіть синонімічні слова.

Утратити свідомість; як риба у воді; співати дифірамби; за царя Гороха; у шкіру не потовпиться; альфа і омега; і рибу зловить, і ніг не замочить; хоч із лица воду пий; з голови викинути; пристати на слово; мов мильна булька; вільний птах; обминати десятою дорогою; сльозами вмиватися; заяча душа; давати прочухана; хоч греблю гати.

Довідка: знепритомніти, хвалити, огрядний, добре, спритний, колись давно, початок і кінець, згодитися, забути, красивий, зникнути безслідно, плакати, незалежний, остерігатися, полохливий, сварити, багато.

Ключ. Якщо ви правильно виконали завдання, із других букв слів, дібраних із довідки, складете продовження вислову М. Рильського: «Нова доба ...»

3. До поданих висловів доберіть та запишіть фразеологізми-антоніми.

Кури не клюють; крапля в морі; гнути шию; скакати на задніх лапах; валятися в ногах; хоч з лица воду пий; зі шкури пхатися; хоч голки збирай; конем не доженеш; тримати язик за зубами; пхати палки в колеса; одним миром мазані.

4. Розподіліть фразеологізми на групи залежно від їхнього стилістичного забарвлення:

Розмовний стиль

Науковий стиль

Офіційно-діловий стиль

Крутого замісу, чинне законодавство, поставити експеримент, клювати носом, згідно з наказом, прошу допустити, на основі отриманих даних, бити байдики, морочити голову, доводити до відома, надавати слово, довести теорему.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Фразеологізмом може бути сполучення слів:

- А) перша книжка;
- Б) перша скрипка;
- В) перша любов;
- Г) перша атака.

2. Книжним є фразеологізм:

- А) посіяти іскру;
- Б) без задніх ніг;
- В) і конем не об'їдеш;
- Г) у кишені бряжчить.

3. Просторічним є фразеологізм:

- А) ускочити вище халяв;
- Б) кров з молоком;
- В) заткнути пельку;
- Г) водити за ніс.

Фразеологізми є невід'ємною складовою української мови, що надає мовленню образності, емоційності та колориту. Вони відображають національну культуру, історичний досвід народу та сприяють формуванню комунікативних навичок учнів. Особливо важливою є робота з фразеологізмами в початковій школі, адже саме на цьому етапі формується

базовий словниковий запас, звички до правильної побудови речень і розвиток мовної компетентності.

Для зацікавленості учнів і більш ефективного засвоєння матеріалу можна використати інтерактивні та ігрові методи. Вивчення фразеологізмів через ігри, казки та творчі завдання формує у школярів здатність розуміти значення стійких словосполучень, вживати їх у мовленні та розвивати мовленнєву культуру (Див. Додаток А: конспект уроку та Додаток Б: конспект позакласного заняття).

Отже, робота з фразеологізмами сприяє формуванню культури спілкування учнів, їх мовних навичок. Завдяки систематичному вивченню стійких словосполучень школярі здобувають уміння розпізнавати фразеологізми в текстах, пояснювати їхнє значення та застосовувати у власному мовленні.

Ігрові та творчі методи навчання дозволяють зробити процес засвоєння більш захоплюючим і ефективним, розвивають комунікативні здібності, увагу до слова та мовленнєву чутливість. Вивчення фразеологізмів допомагає не лише формувати культуру мовлення, а й збагачувати словниковий запас, етичні та естетичні цінності, що є важливим аспектом всебічного розвитку особистості молодших школярів.

Фразеологізми є невід'ємною складовою української мови, що надає мовленню образності, емоційності та колориту. Вони відображають національну культуру, історичний досвід народу та сприяють формуванню комунікативних навичок учнів. Для зацікавленості школярів і більш ефективного засвоєння матеріалу можна використати інтерактивні та ігрові методи. Вивчення фразеологізмів через ігри, казки та творчі завдання формує в учнів здатність розуміти значення стійких словосполучень, вживати їх у мовленні та розвивати мовленнєву культуру.

Отже, робота з фразеологізмами сприяє формуванню культури спілкування учнів, їх мовних навичок. Завдяки систематичному вивченню стійких словосполучень школярі здобувають уміння розпізнавати

фразеологізми в текстах, пояснювати їхнє значення та застосовувати у власному мовленні.

2.2. Аналіз ефективності запропонованої методики використання фразеологізмів

Метою проведеного нами експерименту було перевірити ефективність використання фразеологізмів у мовленні молодших школярів та їх вплив на культуру спілкування. Дослідження провели на базі Залужанського ліцею Збарзької міської ради. Участь в експерименті взяли 20 учнів четвертого класу: перша група (10 школярів) визначена нами як експериментальна, а друга (10 учнів) – контрольна.

Під час практичного дослідження використовувалися такі педагогічні методи:

- 1) Спостереження та дослідження.
- 2) Діагностичні методики оцінки рівня словникового запасу молодших школярів, підібрані з урахуванням вікових особливостей учнів:

Методика О. Грибкової та Т. Безсонової – передбачає тести для визначення активного та пасивного словника. Вправи містять складні елементи, що дозволяє максимально точно оцінити мовні здібності дітей.

Методика І. Смирнова – складається з двох блоків. Перший блок оцінює розуміння та вживання слів із номінативним лексичним значенням, другий блок досліджує стан структурної сторони лексичних значень.

Критерії оцінювання:

1. Лексичне багатство (обсяг і різноманітність словникового запасу, де спостерігається активне використання фразеологізмів).
2. Граматична правильність (дотримання норм орфоепії, граматики, синтаксису).

3. Комунікативна доцільність (вміння логічно та послідовно висловлювати думки).
4. Використання фразеологізмів (доречність, точність і виразність уживання).

Ці методики дають можливість повноцінно визначити рівень володіння фразеологізмами учнями початкових класів та їх комунікативну компетенцію, оскільки дозволяють не тільки вивчити всі компоненти словникового запасу дітей, а й рівень розвитку їх комунікативних здібностей відповідно до вікової категорії.

Результати застосування методики О. Грибової та Т. Безсонової показали, що середній рівень сформованості активного словника становить приблизно 70%, а середній рівень пасивного словникового запасу – 87%. Загалом результати учнів показують, що вони досить розвинені та не мають значних проблем у навчанні.

Аналіз якісних даних свідчить, що в учнів найкраще розвинена номінативна лексика. Найгірше розвинений словник прийменників. Крім того, труднощі викликав підбір антонімів і синонімів.

Також для дослідження рівня сформованості культури мовлення учнів було використано відповідні методики:

Методика 1: Удосконалення культури мовлення учнів початкової освіти під час вивчення частин мови (І. В. Мартинюк)

Опис: Автор розробив та експериментально впровадив методику для учнів початкової школи з метою удосконалення культури мовлення під час вивчення частин мови. У роботі розглянуті теоретичні засади, програмні вимоги і методичний матеріал.

На *констатувальному* етапі було діагностовано рівень мовленнєвої культури учнів; потім впроваджено дібрані завдання та вправи, спрямовані на формування культури мовлення. Визначено, що якість мовлення учнів покращилася після використання запропонованої нами методики.

Критерії оцінки:

- 1) Лексична правильність і багатство мовлення;
- 2) Граматична правильність (частини мови, їх функції);
- 3) Виразність, доречність висловлювань у мовленнєвій ситуації;
- 4) Використання нормативної української літературної мови.

Методика підходить для дослідження культури мовлення учнів 4 класу, оскільки поєднує аналіз частин мови з мовленнєвим розвитком – можна адаптувати вправи й діагностику для 4 класу.

Методика 2: Методичні аспекти формування навичок культури усного мовлення в учнів 3-4 класів на уроках української мови (Н. С. Вистороп, 2023).

У методичному матеріалі висвітлено підходи до формування навичок культури усного мовлення в учнів 3–4 класів. Розглянуто психолого-педагогічні та лінгвістичні аспекти, наведено завдання й методику їх використання.

Аналіз: Проаналізовано підручники, вміст завдань із розвитку мовлення, запропоновано систему вправ (усні висловлювання, діалоги, ігри, аналіз мовлення). У другій частині – опис впливу інтерактивних вправ на розвиток культури мовлення з використанням фразеологізмів.

Критерії оцінки:

- 1) Здатність учня чітко висловити думку усно;
- 2) Дотримання мовленнєвих норм (літературна мова, етичні засоби спілкування);
- 3) Участь у діалозі/монолозі, адекватна реакція, підтримка мовленнєвої взаємодії;
- 4) Використання фразеологізмів та інших образних засобів мовлення, правильний добір слів, логічна побудова висловлювання.

Методика ідеально підходить для аналізу культури мовлення учнів 4 класу, оскільки безпосередньо орієнтована на цей віковий рівень і на культуру усного мовлення.

Таблиця. 2.1. Результати початкового зрізу:

Рівень сформованості культури мовлення	ЕГ	КГ
Високий рівень — учні вільно висловлюються, правильно вживають фразеологізми, будують зв'язні висловлювання	28 %	20%
Достатній рівень — мовлення граматично правильне, але недостатньо образне, трапляються поодинокі помилки	36 %	36%
Середній рівень — учні будують прості речення, рідко вживають фразеологізми, мають труднощі з добором слів	30%	32%
Низький рівень — обмежений словниковий запас, труднощі у формулюванні думок, фразеологізми не використовуються	6 %	12%

Розглянемо дані схематично:

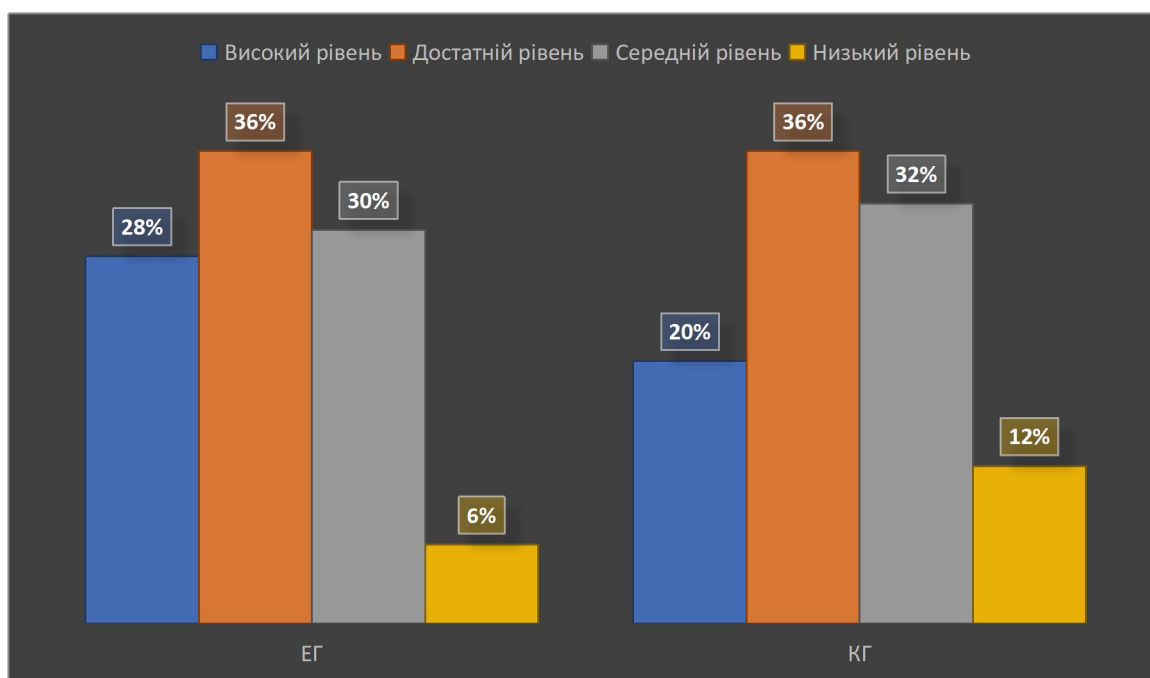

Рис.2.1. Результати дослідження

Проведений аналіз показав, що більшість учнів в ЕГ мають середній або достатній рівень культури мовлення. Водночас лише п'ята частина школярів демонструє високий рівень володіння мовними засобами, зокрема фразеологізмами.

Це свідчить, що завдяки проведеній роботі з учнями ЕГ, рівень знань та використання фразеологізмів покращились.

Також з учнями було проведено практичне дослідження: запропоновано визначити значення 5 фразеологізмів; впізнати фразеологізми серед словосполучень. Одне завдання – скласти речення з фразеологізмом.

Навчальна діяльність під час уроку:

- робота з текстом, картками, словником;
- вправи на зіставлення та тлумачення;
- мовленнєві ігри («Четвертий зайвий»);
- робота з ілюстраціями.

Підсумкова діагностична робота після уроку:

- визначення значення нових фразеологізмів;
- розпізнавання їх у тексті;
- використання у власному реченні.

Спостереження за мовленнєвою активністю учнів та самооцінка («рефлексія фразеологізмами»).

Результати дослідження

Розпізнавання фразеологізмів

Таб. 2.2. Розпізнавання фразеологізмів

Група	Констат. етап	Контр. етап	Покращення
ЕГ	42%	81%	+39%
КГ	43%	48%	+5%

Розглянемо результати схематично

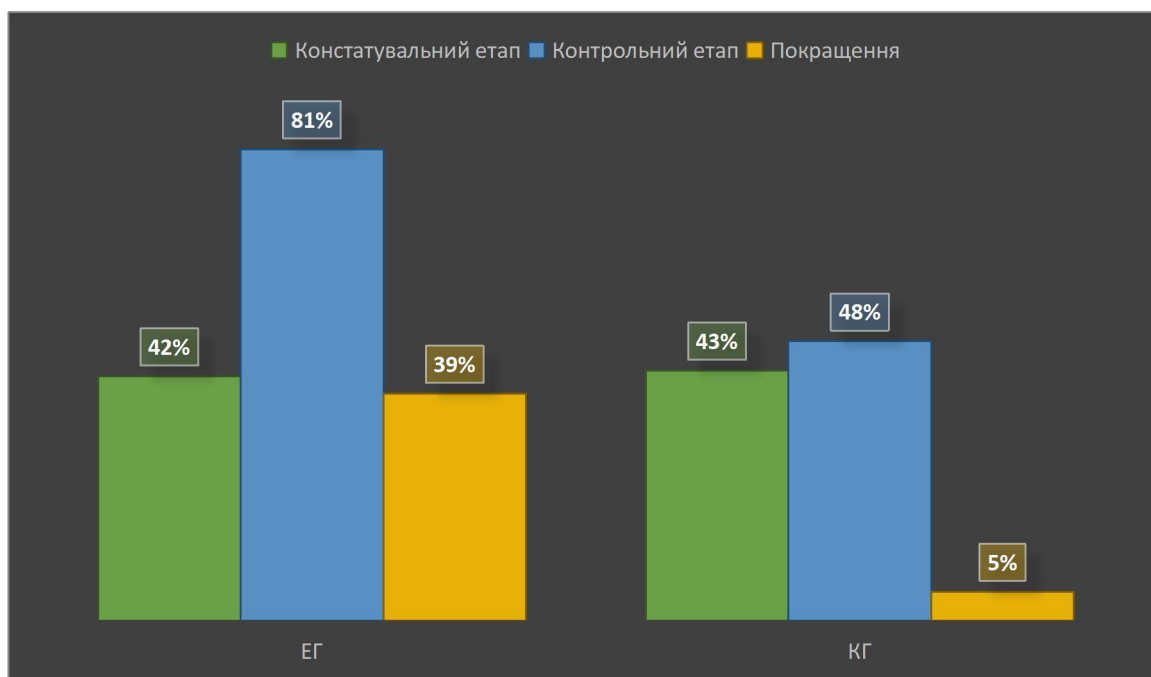

Рис. 2.2. Результати дослідження за показником «Розпізнавання фразеологізмів»

Отже, після використання дібраних нами вправ і завдань учні ЕГ швидше розпізнають фразеологізми у художньому тексті; вміло використовують їх під час обговорення завдання.

Тлумачення значень фразеологізмів

Таб.2.3. Тлумачення значень фразеологізмів

Група	Конст. етап	Контр. етап	Покращення
ЕГ	36%	79%	+43%
КГ	35%	40%	+5%

Розглянемо схематично

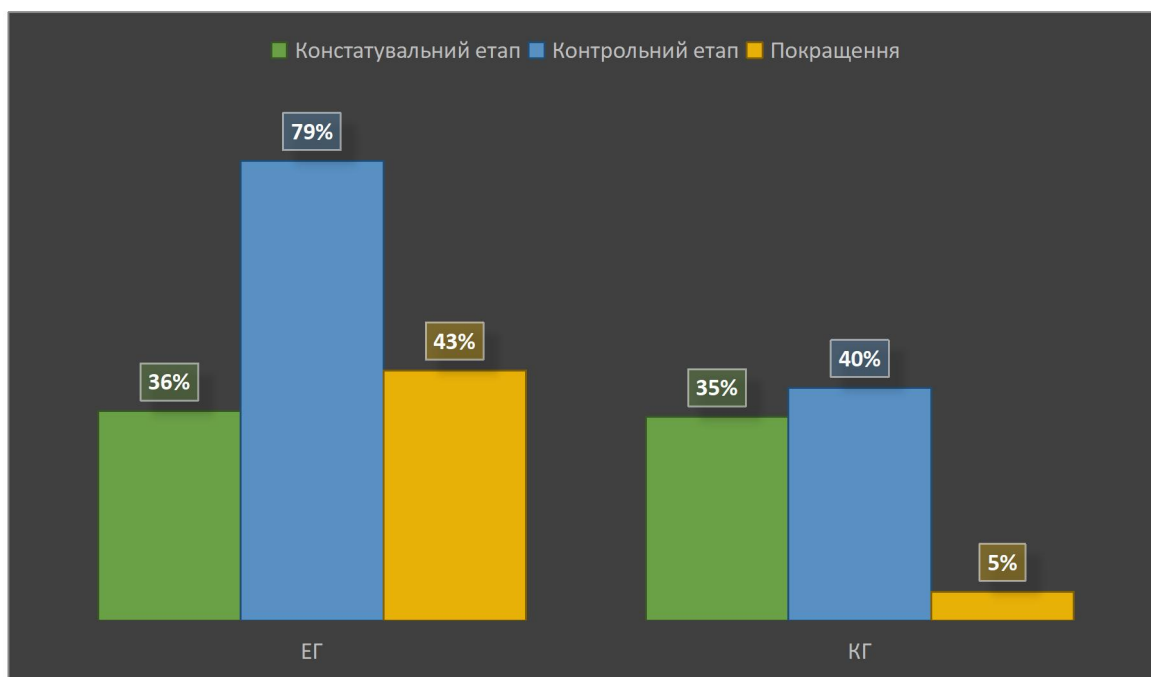

Рис. 2.3. Результати дослідження за показником «Тлумачення значень фразеологізмів»

Учні експериментального класу змістовніше трактують значення як простих так і складних фразеологічних одиниць.

Використання фразеологізмів у власному мовленні

Таб.2.4. Використання фразеологізмів у власному мовленні

Група	Конст. етап	Контр. етап	Покращення
ЕГ	28%	74%	+46%
КГ	30%	33%	+3%

Розглянемо схематично

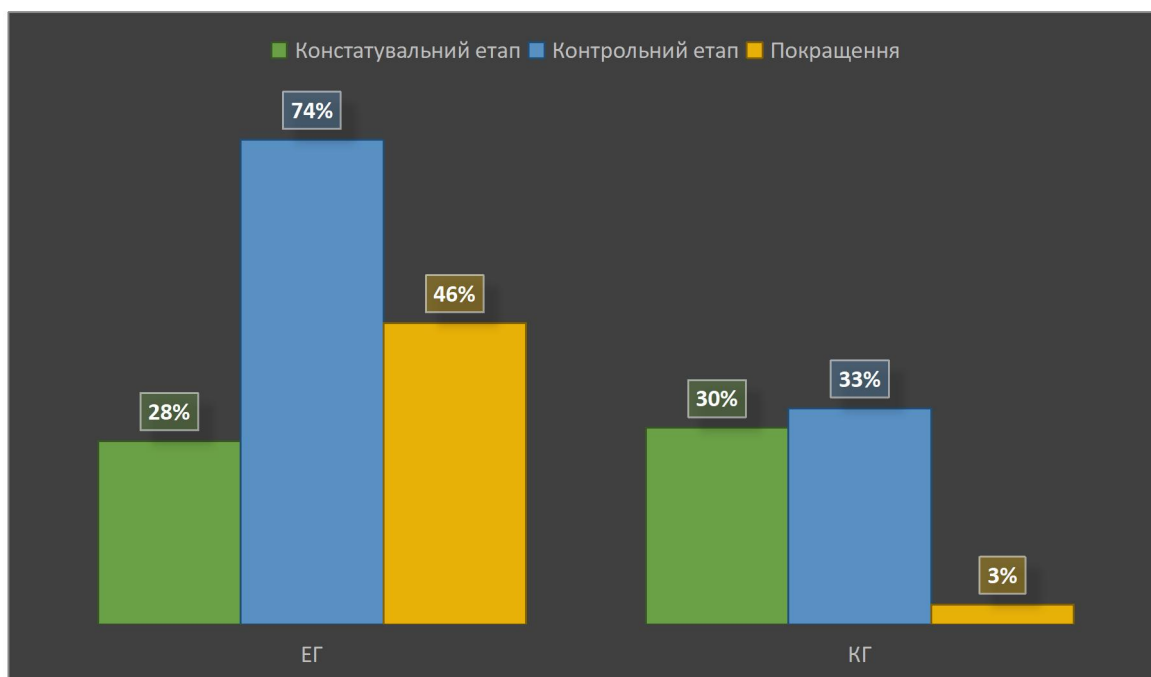

Рис. 2.4. Результати дослідження за показником в «Використання фразеологізмів у власному мовленні»

Отже, після використання нашої методики учні зацікавлено використовують фразеологізми у власному мовленні.

Мотивація та зацікавлення темою

Таб.2.5. Мотивація та зацікавлення темою

Група	Конст. етап	Контр. етап	Покращення
ЕГ	45%	85%	+40%
КГ	43%	48%	+5%

Розглянемо схематично

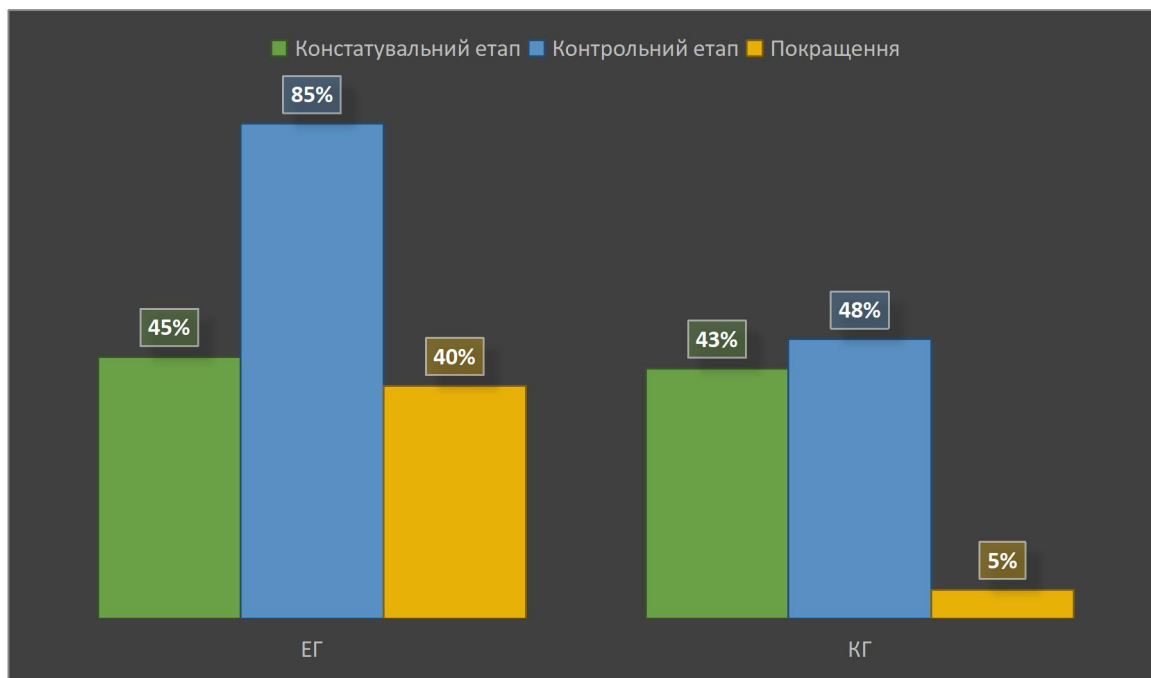

Рис. 2.4. Результати дослідження за показником «Мотивація та зацікавлення темою»

Отже, учні ЕГ з інтересом виконували всі завдання та зацікавлені у продовженні навчання та розширенні знань.

За результатами рефлексії учні ЕГ:

- 65% учнів зазначили, що їм сподобалося пояснювати малюнки;
- 52% – що було цікаво розгадувати кросворд;
- 70% – що фразеологізми роблять мовлення веселішим і яскравішим.

Контрольний етап експерименту показав високу ефективність запропонованих методів роботи з фразеологізмами в 4 класі. Учні значно покращили вміння розпізнавати й тлумачити фразеологізми, активніше використовували їх у своєму мовленні. Використання ігор, карток та ілюстрацій сприяло зростанню інтересу й активності учнів, а також підвищило рівень засвоєння матеріалу. Розвиток умінь доречного використання фразеологізмів у мовленні становить важливий крок до формування культури мовлення молодших школярів.

ВИСНОВКИ

Розглянувши теоретичні аспекти використання фразеологізмів у початковій школі, можна зробити низку важливих висновків, що визначають роль фразеологічних одиниць у розвитку мовлення та культури спілкування молодших школярів.

По-перше, фразеологізми виступають невід'ємною складовою роботи над словом, оскільки поєднують у собі лексичний та стилістичний потенціал мови. Вони допомагають учням засвоювати значення слів у різних контекстах, розвивати вміння застосовувати їх у власному мовленні та сприяють формуванню словникового запасу. Через стійкі вирази школярі набувають здатності передавати емоційне забарвлення висловлювання, робити його більш виразним, образним та точним.

По-друге, використання фразеологізмів має особливе значення у розвитку мислення та мовлення молодших школярів. Завдяки фразеологізмам діти краще розуміють оцінку поведінки та характеру героїв, навчальних ситуацій або реального життя, що сприяє формуванню моральних уявлень та соціальної компетентності. Вони допомагають школярам сприймати світ образно, розвивати уяву, навички аналізу та інтерпретації мовленнєвих ситуацій, а також формують початкові навички емоційно забарвленого мовлення.

По-третє, формування культури мовлення у початковій школі тісно пов'язане із системним використанням фразеологізмів. Правильне вживання стійких словосполучень розвиває навички вербальної та невербальної комунікації, виховує мовну етику, спонукає до дотримання норм літературної мови та культурних традицій спілкування. Використання фразеологізмів у навчальному процесі підвищує рівень мовної компетентності, активізує пізнавальну діяльність та створює сприятливі умови для всебічного розвитку особистості учня.

Аналіз рівня сформованості культури мовлення учнів показав, що більшість дітей у початкових класах має обмежений словниковий запас, недостатньо активно використовують фразеологізми в усному та писемному мовленні, часто не усвідомлюють їх значення та емоційно-оцінної функції. Це обумовлює потребу у цілеспрямованому та систематичному впровадженні фразеологічних одиниць у навчальний процес.

Методика роботи з дітьми, яка передбачає інтеграцію фразеологізмів у навчальні та позакласні заходи, виявилася ефективною для розвитку мовленнєвої компетентності. Використання інтерактивних вправ, ігор, сюжетних завдань, робота з художніми текстами та тематичними вправами сприяє активізації пізнавальної діяльності, формуванню комунікативних умінь, розвитку уваги, пам'яті, мовленнєвої уяви та креативності учнів. Особливе значення має робота в групах та парах, де діти обговорюють значення фразеологізмів, складають власні речення і невеликі оповідання, що дозволяє закріпити матеріал у практичному мовленні.

Отже, результати експериментальної роботи свідчать про доцільність систематичного використання фразеологізмів на уроках української мови та позакласних заходах для розвитку мовленнєвої компетентності учнів початкової школи. Фразеологічні одиниці не лише збагачують словниковий запас, а й сприяють формуванню комунікативних, пізнавальних та творчих навичок школярів, закладаючи основу високої культури мовлення та ефективного спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоноженко В. Про особливості фразеологічного значення. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine21-15.pdf>
2. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ: Рідна мова, 2020. 476 с.
3. Бондарчук Є. Інтерактивні технології – шлях до створення ситуації успіху у навчальній діяльності молодшого школяра. *Початкова школа*. Київ: Освіта, 2017. № 11. 236 с.
4. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення у початковій школі: метод. посібник. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2018. 400 с.
5. Глазова О. П. Формування мовної компетентності учнів у процесі вивчення фразеологізмів. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 5. С. 28–31.
6. Гребенюк А. В., Бутенко М. О. Ознаки та поняття фразеологічної одиниці. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасна філологія: теорія та практика»*. Київ: Нац. акад. СБУ, 2021. С. 88–94.
7. Державний стандарт початкової освіти. 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
8. Дівакова І. І. Інтерактивні технології навчання у початкових класах. Тернопіль: Мандрівець, 2018. 180 с.
9. Діновська Г. А. Розвиток творчих здібностей молодших школярів на уроках української мови та читання у контексті компетентнісного підходу. Київ: Академвидав, 2019. 235. С. 72 .
10. Дубовик С. Г., Кучер І. С. Організаційно-методичні основи засвоєння фразеології на уроках української мови в початковій школі. *Молодий вчений*. Харків, 2022. № 9. С. 75–80.
11. Закон України «Про освіту». 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

12. Здіховська Т. Роль фразеологічних одиниць у художніх текстах. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2010. № 2. С. 39–43.
13. Капустянський В. І. Українська фразеологія: теоретичний курс: навч. посіб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 206 с.
14. Кобилецька Л. В. Фразеологізм як чинник формування лексичної компетентності дошкільників та молодших школярів. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. Львів, 2018. Вип. 31. С. 257–263.
15. Колот М. Творчі види робіт на уроках української мови. *Початкова школа*. Київ: Освіта, 2018. № 3. 124 с.
16. Коченгіна М. Навчання зв'язного мовлення. Початкова освіта. Методичний poradник. Київ, 2016. 192 с.
17. Крохмальна Г.І., Герич Х.Т. Психолого-педагогічні засади роботи над збагаченням лексичного запасу молодших школярів на уроці української мови. *Молодий вчений*. 2018. № 10(1). С. 70-73.
18. Купка О. В. Формування лексичних умінь учнів початкових класів на уроках української мови. *Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи: збірник матеріалів III-ї Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2022. С. 65–70.
19. Кучерявий І. Т., Клепиков О. І. Творчість – основа розвитку потенційних джерел особистості: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 2020. 288 с.
20. Кучерявий О. Г. Педагогіка і психологія дитячої творчості: Аспект самоформування вмінь організовувати творчість дітей: навчальний посібник. Київ: Академія, 2018. 288 с.
21. Лещенко Г. П. Компетентнісний підхід до вивчення фразеології в загальноосвітній школі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Київ, 2016. Вип. 11. С. 108–113.
22. Лимар Ю., Демченко О., Турчина І. Використання філософського діалогу у формуванні навичок демократичного спілкування майбутніх педагогів. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 16. Т. 1. С. 110–114.

23. Лимар Ю.М., Чекан Ю.М. Нові професійні ролі вчителя в умовах Нової української школи. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 15. Т. 2. С. 82–85.
24. Ляхова Т., Белошапка І. Фразеологічний матеріал у початковій школі. *Початкова школа*. Київ, 2017. №3. 265 с.
25. Марчук Ж. С. Методи навчання молодших школярів у НУШ. Мистецтво та освіта. Київ: Освіта, 2019. 223 с.
26. Мачинська Н. Інтегрований підхід у навчанні школярів початкової школи: теоретична основа та практичний аспект. *Молодь і ринок*. Київ, 2017. № 9. 389 с.
27. Міщенко Н. І. Розвиток творчого потенціалу молодших школярів засобами інноваційних технологій. ТДАУ: *Таврійський вісник освіти*. 2017. № 1 (57). С. 138–144.
28. Морараш Г. В. Фразеологічне багатство мови творів Євгенії Ярошинської. *Наукові праці Кам'янець Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. Вип. 28. С. 312–315.
29. Морзе Н. В. Інформаційно-комунікаційні технології в навчанні: практичний аспект. Київ : Школяр, 2015. 152 с.
30. Мороз О. Фразеологізми з топонімом-компонентом як джерело формування українознавчого світогляду мовної особистості. *Українознавство*. 2010. № 4. С. 210-212.
31. Мочульська Л. Використання дидактичних ігор на уроках української мови і математики. *Початкова школа*. Київ: Освіта, 2017. № 6. 189 с.
32. Омельченко О. І. Формування фразеологічної компетенції в початковій школі засобами ІКТ. *Початкова школа*. 2021. № 11. С. 34–37.
33. Островський В. І., Островська Г. Ф. А українською кажуть так... Вид. 2-ге, допов. й виправ. Тернопіль : Тернограф, 2013. 465 с.
34. Охріменко Л. Організація групової роботи учнів під час вивчення української мови в початкових класах. Київ: Освіта, 2017. № 2. 255 с.

35. Павленко В. В. Розвиток креативності молодших школярів. Житомир: Вид. ЖДУ ім. І.Франка, 2017. 158 с.
36. Помирча С. В., Ябурова О. В. Інноваційні технології навчання молодших школярів у контексті реформи початкової освіти. *Молодий вчений*. Донбас: Донбаський державний педагогічний університет, 2017. № 9. 156 с.
37. Попович Н. Ф. Особливості розвитку мовлення молодших школярів на уроках літературного читання. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. Одеса, 2019. Випуск 12. Том 2. С. 36-40.
38. Присяжнюк О. Сутність та структура фразеологізмів. Інноваційні освітні технології в Україні: теорія та практика: матеріали Всеукр. студ. наук.-практ. конф. Умань: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2021. С. 88–95.
39. Прозорова Л. Творчі різнорівневі вправи з української мови для розвитку уваги, логічного та дивергентного мислення учнів. Київ: Академія, 2017. № 5. 178 с.
40. Роєнко Л. М. Методика навчання української мови у початковій школі: практикум: посіб. для студентів. Умань: Візаві, 2021. 148 с.
41. Романова Р. О. Роль фразеологізмів у збагаченні лексичного запасу школярів. *Початкова школа*. Київ, 2010. № 10. 178 с.
42. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови : етимологічний та етнолінгвістичний аспекти: монографія. Сімферополь : Доля, 2013. 600 с.
43. Садова С. Фразеологічні одиниці і мовленнєва компетенція учнів. *Вивчаємо українську мову та літературу*. Київ, 2016. № 4. 231 с.
44. Сахно І. А. Підвищення мовної культури молодших школярів засобами фразеології. *Магістерські студії: альманах*. Херсон: ХДУ, 2021. Вип. 21. С. 149–154.
45. Сахно І. А. Розвиток пізнавальних інтересів здобувачів початкової освіти у роботі над фразеологізмами: кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «магістр». Херсон: ХДУ, 2021. С. 17–18.

46. Сіранчук Н. М. Процес формування лексичної компетентності молодшого школяра у структурі теорії мовленнєвої діяльності. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. Житомир: ЖДУ, 2015. Випуск 4. С. 72–75.
47. Соловець Л. Фразеологізм як засіб формування культури спілкування молодших школярів. *Початкова школа*. Київ, 2016. №4. 187 с.
48. Стефурак Р. Навчальний потенціал тестових завдань із лексикології та фразеології в загальноосвітній школі. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 7. С. 9-14.
49. Стрілець С. Крилаті вислови. Фразеологізми. *Початкова освіта*. 2014. № 3. С. 15–16.
50. Сугейко Л. Г., Мельничук Ю. Ю. Інновації у мовній освіті молодших школярів. Педагогічний процес: теорія і практика. Київ: Київський ун-т ім. Б.Грінченка, 2017. Випуск 4 (59). С. 57–61.
51. Сучасний фразеологічний словник української мови. : фразеологічні звороти, тлумачення, приклади, фразеологізми-синоніми, фразеологізми-антоніми, етимологічні довідки / А. П. Ярещенко, В. І. Бездітко, О. В. Козир, Н. Г. Немировська ; за заг. ред. А. П. Ярещенко. Харків : Торсінг Плюс, 2011. 640 с.
52. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р.Б. 3-4 класи. 2019. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalniprogrami/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>.
53. Типові освітні програми для 1-4 класів НУШ. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalniprogrami-dlya-pochatkovoyi-shkoli>
54. Ткач Л. С. Стійкі словосполучення української мови. Харків, 2021. 983 с.
55. Токарева Н. М., Шамне А. В. Вікова і педагогічна психологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ. 2017. 480 с. URL: <http://dglb.nubip.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/4347>.

56. Токарева Т. Фразеологізми як засіб стилістичної виразності. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. Київ, 2021. Випуск 193. С. 265–271.
57. Ушмарова В. В. Інновації в початковій освіті: досвід, виклики сьогодення, перспективи. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2022. 176 с.
58. Шелестова Л. В. Інтерактивна фразеологія: практикум для вчителя початкових класів. Київ : Педагогічна думка, 2020. 128 с.
59. Штонь О. Фразеологізми як засіб стилізації розмовності у сучасній українській прозі. Тернопіль: ТНПУ, 2022. 165 с.
60. Ярещенко А.П., Бездітко. І., Козир О.В. Сучасний фразеологічний словник української мови. Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. 640 с.
61. Ярош Н. Групові методи роботи на уроках у початковій школі. *Початкова школа*. Київ: Освіта, 2018. № 6. 287 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Урок української мови (4 клас)

Тема: Фразеологізми. Розпізнаю фразеологізми, навчаюся доречно вживати їх у мовленні

Мета уроку:

- *навчальна:* сформувати в учнів поняття «фразеологізм», навчити їх розпізнавати в усному та писемному мовленні; правильно тлумачити значення стійких висловів; добирати відповідні фразеологізми до конкретних ситуацій і використовувати їх у власному мовленні.
- *розвиваюча:* розвивати мовленнєві та комунікативні навички учнів, збагачувати активний словниковий запас, формувати логічне мислення та здатність аналізувати значення стійких висловів, а також стимулювати креативність у використанні фразеологізмів у мовленні.
- *виховна:* виховувати повагу до культури мовлення, літературної спадщини, формувати бажання виражати власні думки образно, виразно і доречно.

Обладнання: картки із завданнями, словник фразеологізмів, ілюстрації до фразеологізмів (*водити за носа, стріляний горобець* і т. ін.), кросворд.

Хід уроку

І. Організаційний момент

Учитель читає:

Продзвенів уже дзвінок —
час зібратись на урок.
Всі тихесенько сідаєм

і роботу починаєм.

Налаштування на роботу, перевірка готовності учнів.

II. Актуалізація знань

Повторення раніше вивченого:

- 1) Що таке пряме й переносне значення слова?
- 2) Наведіть приклади синонімів та антонімів.

Робота з текстом

Прослуховування гуморески «Зарубай на носі»:

Гриць катався на льоду,
не спитавшись мами,
та й потрапив у біду:
шурхнув з ковзанами.

Мамин гнів хлоп'я мале
пам'ятає й досі:
“Бить не битиму, але
зарубай на носі!»

Дивно це було сприймать
хлопцеві малому:
“Як? На носі зарубать?
Ще й собі самому?”

Може, нині смішно вам
в теплім дружнім колі
Гриць тепер сміється й сам, —
Гриць давно вже в школі

В літгурток він став ходить
і знайшов розгадку:
ніс походить від носить
в даному випадку!

Бо носили в правіки
за собою всюди
палички і дощечки
неписьменні люди.

І як ми в записники
все заносим з вами,
так вони — на дощечки,
звані в них носами.

Отже вираз виник там,
а зберігся й досі
Це, читачу, й ти затям,
зарубай на носі! (Д. Білоус)

Запитання:

1. Як ви розумієте вираз «зарубай на носі»?
2. Чому Гриць неправильно його сприйняв?
3. Що означає цей вислів у сучасній мові?

III. Повідомлення теми та мети уроку

Такі вирази, як *зарубай на носі*, *пекти раків*, *вішати носа*, *з вогню та в полум'я* – це фразеологізми.

Сьогодні ми навчимося їх розуміти, розпізнавати й доречно використовувати.

IV. Вивчення нового матеріалу

1. Пояснення нових фразеологізмів:

накивати п'ятами – втекти;

ні пари з уст – мовчати;

байдики бити – нічого не робити.

2. Узагальнення поняття:

Фразеологізм – стале сполучення слів, яке має цілісне переносне значення.

3. Робота з картками:

Встановити відповідність:

I група:

Фразеологізм	Значення
<i>Вішати носа</i>	зневіритись
<i>Робити з мухи слона</i>	перебільшувати
<i>Намотати на вус</i>	запам'ятати
<i>Накивати п'ятами</i>	втекти
<i>Дерти горло</i>	кричати

II група:

Фразеологізм	Значення
<i>Очам не вірити</i>	здивуватися
<i>Плутатися під ногами</i>	заважати
<i>Правити теревені</i>	балакати
<i>Ні пари з уст</i>	мовчати
<i>Надути губи</i>	образитися

Учні складають речення з одним вибраним фразеологізмом.

V. Закріплення знань

1. Вибрати серед словосполучень тільки фразеологізми:

- ✓ зарубати на носі;
- ✓ ловити гав;
- ✓ робити з мухи слона;
- ✓ позакладало вуха;
- ✓ народитися в сорочці;
- ✓ як мокре горить.

2. Робота зі словником

Учні визначають значення висловів:

- горить у руках;
- пасти задніх;
- обвести навколо пальця;
- на лобі написано.

3. Введення поданих фразеологізмів у речення:

П'яте через десяте; не чув ні рук, ні ніг; тримати язик за зубами.

Тато дуже втомився після важкої праці.

Дівчинка розповіла про свої пригоди похапцем.

Брат попросив сестру мовчати.

4. Гра «Четвертий зайвий»:

Гра «Четвертий зайвий» – це навчальна мовленнєва вправа, метою якої є розвиток уміння учнів розпізнавати фразеологізми, розуміти їх смислове наповнення, а також класифікувати мовні явища за спільними ознаками.

Учні пропонуються 4 слова або словосполучення, серед яких три є фразеологізмами однієї групи (за значенням, тематикою, емоційним забарвленням), а одне – зайве, тобто не відповідає загальній логіці чи темі.

Завдання учнів:

1. Знайти «зайвий» варіант.
2. Пояснити, чому саме він не підходить.

Хід гри:

Теревені правити;

точити ляси;

скипіти від злості (зайве – інше значення)

торочити небилиці

Як муха в окропі;

набрати в рот води (зайве – інша група значень);

витися в'юном.

Проковтнути языка;

набрати в рот води;

задержати слово на язиці;

очам не вірити (зайве).

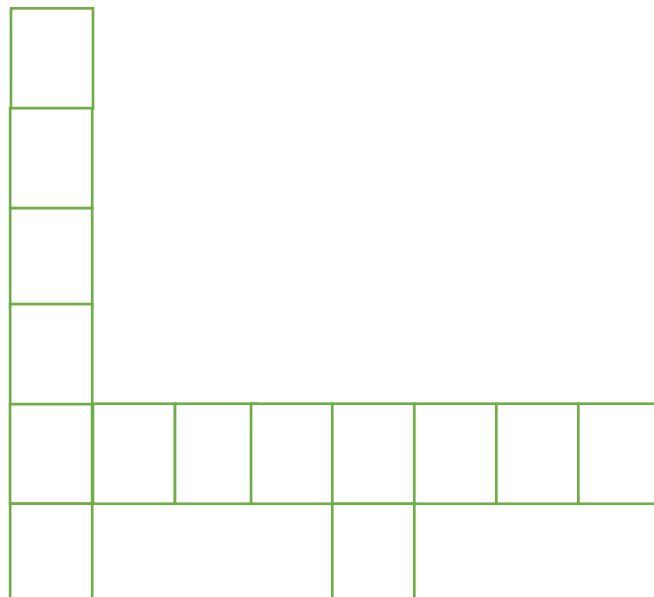
Немов у вусі;

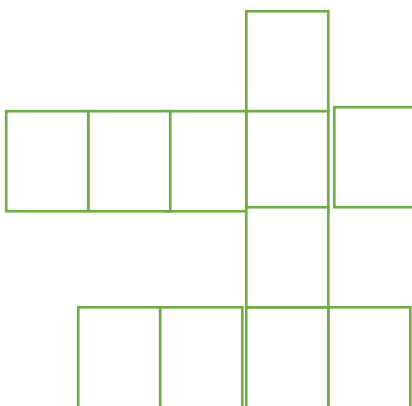
хоч маком сій;

чутно, як муха літала;

на сьомому небі (зайве – інше значення).

5. Розгадування кросворду:

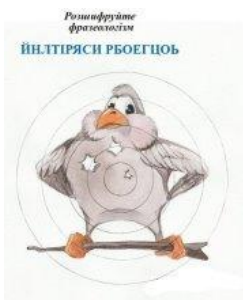
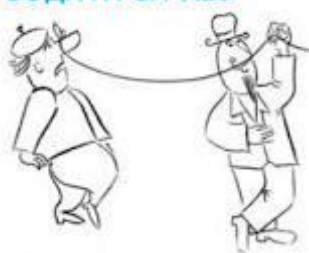

Учні вписують слова:

1. Теревені – Як називають порожні розмови, коли хтось багато говорить ні про що?
2. Вуха – Що людина "розвішує", коли уважно слухає?
3. Ворона – Кого "рахує" неуважний учень, коли відволікається?
4. Лапою – Чим тварина може зачепити або подряпати, коли «накидається»?
5. Давить – Що робить людина, коли «тисне на когось», щоб отримати бажане?

5.Робота з ілюстраціями

ВОДИТИ ЗА НІС

Учні визначають, до якого фразеологізму подано малюнок:

- водити за носа;
- стріляний горобець.

VI. Рефлексія

З якими новими словами ми познайомилися?

Чому фразеологізми важливі для мовлення?

Доповніть речення:

Я сьогодні дізнався...

Мені запам'яталося...

Я буду використовувати...

Оцініть свою роботу за допомогою фразеологізмів: ні сіло ні впало; аж рота відкрив; літав у хмарах; рахував горобців; з'їв пуд солі; вертівся як білка в колесі; ніби язик проковтнув; аж гай гуде.

VII. Домашнє завдання

Знайти й записати 3 фразеологізми, намалювати ілюстрацію до одного з них.

Позакласне заняття: Фразеологізми в нашому мовленні**Мета:**

- *навчальна*: сформувати у учнів поняття «фразеологізм», навчити розпізнавати фразеологізми в усному та писемному мовленні, правильно тлумачити їх значення та вміти добирати відповідні вислови до різних ситуацій, а також удосконалювати вміння використовувати стійкі вирази у власному мовленні.
- *розвиваюча*: розвивати мовленнєві та комунікативні навички, збагачувати активний словниковий запас, формувати логічне мислення й уміння аналізувати значення стійких висловів, а також стимулювати креативність у використанні фразеологізмів у спілкуванні.
- *виховна*: виховувати повагу до культури мовлення, формувати інтерес до літературної спадщини, а також прагнення висловлювати власні думки образно, виразно і доречно.

Завдання: ознайомити учнів з поняттям «фразеологізм», його значенням та відмінністю від звичайних словосполучень.

Діяльність:

1) *Бесіда*: «Що таке фразеологізм?»

Демонстрація прикладів (плакати, картинки, мультфільми).

Вправа «Відгадай фразеологізм»: учні зіставляють вираз і його значення.

Результат: учні розуміють, що таке фразеологізм і як він відрізняється від вільного словосполучення.

2) *Розпізнаємо фразеологізми*

Завдання: навчитися знаходити фразеологізми в тексті та визначати їх значення.

- І хто нараяв нам брати невістку з тих багатирів? — крикнула Кайдашиха.

- Лучче було взяти циганку, ніж багачку з порожньою скринею.

-Я вашого сина не силувала мене брати; я до вас з хлібом із сіллю не ходила, порогів ваших не оббивала. Ви самі до мене прийшли, - сказала Мотря трохи тихішим голосом, остерігаючись свекра.

Старий Кайдаш розсердився на невістку й почав на неї гримати.

- Мотре! Коли ти наша, то слухай матері та роби діло. Не сьогодні ж до нас привезена. Наш хліб їси, нам і роби, а як ні, то ми тебе й попросимо слухати.

- Хіба ж я дурно їм ваш хліб? Од ранку до вечора й рук не покладаю...

- А ти хотіла згорнути руки та й сидіти? Чого це ти розходилася? Та я тобі не подивлюся в зуби! — крикнув Кайдаш, і його темні очі заблищали: він замахнувся на Мотрю рукою.

- Тату, у Мотрі є чоловік, — сказав понуро Карпо. — Ви не дуже на неї махайте кулаками.

Кайдаш спанхнув полум'ям.

- А ти чого оступаєшся за своєю жінкою? — крикнув він на Карпа. —

Коли хочеш, то я тобі носа втру.

- Ба не втрете! Я вже не маленький, — одрубав Карпо.

Бліде батькове лице стало жовте, неначе віск (І. Нечуй-Левицький).

Діяльність:

Читання невеликих казок чи оповідань з виділеними фразеологізмами.

Вправа «Підкресли фразеологізм» (в уривку підкреслити фразеологізми).

Групова гра «Що означає?»: учні пояснюють значення фразеологізмів.

1. Фразеологізми про поведінку та характер

Байдики бити – нічого не робити.

Гнути свою лінію – наполягати на своєму.

Як з гуски вода – нічого не бере.

Не розлий вода – дуже дружні.

Душа на місці – спокійно.

Скакати від радості – дуже радіти.

2. Фразеологізми про мову та спілкування

Тримати язик за зубами – мовчати.

Язик без кісток – балакучий.

В одну мить – дуже швидко.

Вуха в'януть – неприємно слухати.

Золоте слово – дуже слухна думка.

3. Фразеологізми з тваринами (легко ілюструвати)

Як кіт наплакав – дуже мало.

Як білка в колесі – дуже зайнятий.

Пекти раків – червоніти.

Піймати облизня – залишитися ні з чим.

Наступити на хвіст – зачепити когось.

Результат: учні вміють виділяти фразеологізми та пояснювати їх значення.

3) Фразеологізми в діалозі

Завдання: навчитися застосовувати фразеологізми у власному мовленні.

Діяльність:

Рольові ігри: «Вітання», «Дружня розмова», «Розв'язуємо конфлікт».

Завдання: використати у діалогах 2–3 фразеологізми.

Колективне обговорення: хто правильно використав вирази.

Результат: учні практикують фразеологізми у спілкуванні, розвивають комунікативні навички.

4) Творче застосування

Завдання: навчитися створювати тексти з фразеологізмами.

Діяльність:

Складання казки або короткого оповідання з обов'язковим використанням 5 фразеологізмів.

Вправа «Зміни речення»: перефразувати прості речення, додаючи фразеологізми.

Я дуже хвилююся перед контрольною.

Я перед контрольною місця собі не знаходжу.

Він нічого не робить і лише відпочиває.

Він байдики б'є і зовсім не працює.

Вона дуже здивувалася, коли почула новину.

Вона очі витріщила, коли почула новину.

Дідусь розповідає цікаві історії.

Дідусь сіє розумне, добре, вічне, розповідаючи свої історії.

Учень швидко впорався із завданням.

Учень кипить роботою і швидко впорався із завданням.

Він злякався і не зміг сказати ні слова.

Він так злякався, що язик до піднебіння прилип.

Ми довго сміялися з цього жарту.

Ми з цього жарту животи надривали від сміху.

Вона припустилася помилки через неуважність.

Вона влипла в халепу через свою неуважність.

Хлопчик засмутився через погану оцінку.

Хлопчик повісив носа через погану оцінку.

Вони дуже дружні й завжди разом.

Вони – не розлий вода, завжди разом.

Результат: учні творчо застосовують фразеологізми, розвивають писемне мовлення.

5) Підсумковий урок і вікторина

Завдання: перевірити знання та закріпити вміння застосовувати фразеологізми.

Діяльність:

Вікторина «Фразеологічний марафон»: питання на розпізнавання, пояснення і використання фразеологізмів.

Етап 1. Розпізнай фразеологізм

Учень має обрати словосполучення, яке є фразеологізмом.

1. Укажи фразеологізм:

- а) червона квітка;
- б) як кіт наплакав;
- в) зелений олівець.

2. Знайди фразеологізм:

- а) гарно малювати;
- б) переливати з пустого в порожнє;
- в) писати красиво.

3. Де фразеологізм?

- а) брати ноги на плечі;
- б) взяти ручку;
- в) ходити повільно.

4. Обери фразеологізм:

- а) ясний день;
- б) витріщити очі;
- в) блискучий зошит.

5. Укажи стійке словосполучення:

- а) смішний малюнок;
- б) ловити рибу;
- в) тримати язик за зубами.

Етап 2. Поясни значення фразеологізму

Учень пояснює простими словами.

1. Байдики бити — _____

2. Душа в п'яти пішла — _____

3. Кіт наплакав — _____

4.Голова варить — _____

5.Брати ноги на плечі — _____

Етап 3. Використай фразеологізм у реченні

Учень складає власні речення — короткі, прості й зрозумілі.

- 1.Склади речення з фразеологізмом *робота кипить*:
- 2.Склади речення з фразеологізмом *як білка в колесі*:
- 3.Склади речення з фразеологізмом *зависнути носом*:
- 4.Склади речення з фразеологізмом *тримати язик за зубами*:
- 5.Склади речення з фразеологізмом *витріщити очі*.

Можемо додати (якщо потрібно):

Картки на швидкість – учні тягнуть картку й одразу пояснюють фразеологізм.

Естафета – один учень читає фразеологізм, інший пояснює, третій складає речення.

Онлайн-версія – у вигляді тесту або QR-квесту.

Командні ігри: Хто швидше складе речення з фразеологізмом?

Обговорення результатів, вручення міні-грамот чи сертифікатів.

Результат: закріплення знань і навичок, підвищення мотивації до вивчення фразеологізмів.

Критерії оцінювання:

- 1) Розпізнавання фразеологізмів у тексті.
- 2) Розуміння значення і можливостей вживання.
- 3) Використання у власному мовленні.
- 4) Творчість і участь у групових завданнях.
- 5) Стильова доречність у тексті та діалозі.